

**Lokalne konsultacije s porodicama žrtava, udruženjima porodica nestalih,
veteranima rata, ratnim invalidima, udruženjima porodica palih boraca**

o Inicijativi za osnivanje REKOM

u organizaciji Syri i Vizionit

Peć/Pejë, Kosovo
28. januar 2010. godine

10:00 -10:15

Otvaranje skupa: Zašto REKOM?

Veton Mujaj, Syri i Vizionit

10:15 – 10:45

**Informisanje učesnika o toku konsultativnog proces u
post-jugoslovenskim zemljama:**

a) Ciljevi konsultativnog procesa

**b) Izrečena mišljenja, predlozi i preporuke o elementima i
aktivnostima REKOM:**

Činjenice i uzroci rata

Mandat komisije za istinu

Popis žrtava i ljudskih gubitaka

Odnos prema suđenjima za ratne zločine

Kriterijumi za izbor i način izbora članova komisije

Struktura komisije

Javno slušanje žrtava

Odnos prema počiniocima zločina

Pomirenje

Bekim Blakaj, Fond za Humanitarno Pravo, Kosovo

10:45 – 11:10 **Dobra iskustva drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti**

Ciljevi komisija za istinu: činjenice i uzroci rata

Mandat komisije za istinu

Popis žrtava i ljudskih gubitaka

Odnos prema suđenjima za ratne zločine

Kriterijumi za izbor i način izbora članova komisije

Struktura komisije

Javno slušanje žrtava

Odnos prema počiniocima zločina

Pomirenje

Nora Ahmetaj, članica Koalicije za REKOM

11:10 – 11:25

Dokumentarni film o inicijativi za REKOM

11:25 – 12:00

Pauza

12:00 – 15:00

Diskusija

Moderatorka: Besarta Vasija, Fond za Humanitarno Pravo

15:00

Zaključne reči

Veton Mujaj: Hvala vam što ste našli mogućnost da dođete ovde. Malo je hladno vreme i nije bilo lako doći iz tih mesta, ali svakako još jednom zahvaljujem na učešću.

Ja sam Veton Mujaj, iz organizacije Syri i Vizionit, Peć/Pejë, jedan od članova Koalicije za REKOM. Na početku želim da predstavim one koji su danas sa mnom ovde u prvom delu diskusije: tu je Nora Ahmetaj, član Koalicije za REKOM i Bekim Blakaj, iz Fonda za humanitarno pravo Kosovo, kao i Besarta Vasija, koja će biti moderator drugog dela susreta.

Želeo bih da se predstavimo redom, jedan po jedan, i to imenom i prezimenom, koga zastupate i iz kog mesta, sela i iz koje opštine dolazite.

Nora Ahmetaj: Ja sam Nora Ahmetaj, dugo sam aktivista za ljudska prava na Kosovu ali i u regionu. Sada sam član Koalicije za REKOM, od 2008, u Prištini/Prishtinë.

Tahir Miranaj: Ja sam Tahir Miranaj, ratni invalid, dolazim iz opštine Istok/Istog. Predstavljam udruženja proizišla iz rata.

Tahir Rraci: Ja sam Tahir Rraci, iz sela Luginavedži/Lugmir, opština Peć/Pejë, bivši politički zatvorenik u zatvoru Dubrava/Dubravë.

Milaim Çekaj: Ja sam Milaim Çekaj, iz opštine Dečani/Deçan, preživeli masakra u Dubravi/Dubravë.

Daut Elshani: Ja sam Daut Elshani, iz sela Staro Dvorane/Staradran, otac troje palih boraca, iako ovde piše „civil“. Mnogo su pogrešili što su tako napisali i na ovoj listi nisu moji sinovi. Tri moja sina su pali borci! Zahvaljujem što ste ih upisali, a gde ste to uzeli, pitajte malo više, jer ste me dosta zabrinuli današnjim danom.

Adem Fetahu: Zovem se Adem Fetahu, iz opštine Istok/Istog, bivši ratni zarobljenik.

Idriz Fetahi: Ja sam Idriz Fetahi, iz sela Padalište/Padalishtë, opština Istok/Istog, bivši zatvorenik iz 1999, dakle, od početka do kraja 1999. godine.

Isa Gashi: Ja sam Isa Gashi, iz sela Pavljan/Pavlan, starešina sam sela i imam dva mučenika, **Zumer Sadik Gashi** i Ajshe Kelmendi.

Nezir Kastrati: Ja sam Nezir Kastrati, iz sela Zahač/Zahaq, imam ubijena dva pala borca.

Emine Bytyqi: Ja sam Emine Bytyqi, dolazim iz Peći/Pejë, odnosno iz sela Raušić/Raushiq. Imamo 18 nestalih, imam nestalu sestru i brata.

Fatime Gjocaj: Ja sam Fatime Gjocaj, dolazim iz Raušića/Raushiq, ja sam sestra nestalog brata i sestre.

Sahit Gjocaj: Zovem se Sahit Gjocaj, dolazim iz sela Raušić/Raushiq. I ja sam, kao i ovi prethodni govornici, član jedne porodice koja ima dosta nestalih, više od 18 iz sela Raušić/Raushiq. Pozdravljam vas.

Ibrahim Bezeraj: Zovem se Ibrahim Bezeraj, takođe iz sela Raušić/Raushiq. Pripadnik sam porodice nestalih, imam nestalog brata, kao što imamo 18 nestalih za koje još ništa ne znamo.

Šabo Gutić: Zovem se Šabo Gutić, iz sela Raušić/Raushiq – Novij Raušić/ Raushiq i Ri. Sin mi je nestao 18.6.1998. u selo Dubovijk/Dubovik i od tada pa do sada nikakvog traga ne možemo da udarimo za njega. Sve organizacije što postoje, prijavljeno je Crvenom krstu, UNMIK-u i KFOR-u i svima što postoje, izjavili smo i ništa do sada – obaveštenja o njemu. Pa bih molio da se uzme to malo u obzir jer mi se čini da uopšte nije to uzimato u obzir.

Junuz Gutić: Ja se zovem Junuz, iz sela Raušića/Raushiq, nestao mi je brat u selu Dubovijku/Dubovik. Sve organizacije odavde do Amerike, sve znaju, ali šta je sada, ko je i koga će biti ne znam, ali stvarno znam da se ništa ne radi na ovom putu. Da li je to žrtva, nečija, bez obzira da li on Bošnjak, Albanac ili bilo koje nacije, bez obzira, ja vas molim da se ovo uzme u obzir za nas koji imamo nestale. Ne možemo vječno tražiti onoga koga mi želimo, pa vas molim sve ovde od Kandića, a zna se pod koga razumjevam Kandiću, da ona pošto sam po njezinom direktivom i ovde došao, pravo da vam kažem i ona me je tu dovela, pa molim od nje da se krene za sve žrtve ali najpre želim za sve Bošnjake pošto sam ja Bošnjak i želim vam da uspjete u ovome i da nas obavjestite što prije. Hvala vam lepa!

Hilmo Kočan: Ja sam Hilmo Kočan, iz Zlopeka/Zllopek. Brat mi je nestao – Haćim Kočan/Hashim Kočan, 9. marta 1999.godine. Nestao je ali mislim da je istog dana i ubijen. E, ne znam ništa, tijelo nismo mogli da pronadjemo. Ništa dalje, porduzimali su neke korake, ali ništa o tome, ne znam ali dobro bi bilo kad bi mogli te posmrtno ostatke da nadjemo, a sad bože moj, krivca ko je i šta, ide dalje. Toliko!

Brahim Gashi: Zovem se Brahim Gashi, dolazim iz sela Dardanija/Dardania 3, svedok sam 5 ubijenih u Dardaniji/Dardani 3.

Avni Melenica: Ja sam Avni Melenica, iz Vučitna/Vushtrri, predstavnik Udruženja porodica nestalih lica, 22 Maji.

Amel Sijarić: Ja sam Sijarić Amel. Meni je otac ubijen 15. oktobra 1999. godine, znači u posle ratnom periodu i od tada nismo u mogućnosti da nađemo ko je izvršio ubistvo i zbog čega.

Muniba Rastoder: Muniba Rastoder iz Vitimirice/Vitomiricë. I ja sam došla u vezi moga muža. Moj je muž poginuo poslije rata. Ni dan dana se ne zna ništa. Prijavila sam kod Italijana, odmah čim su ga odveli, ja sam njega prijavio kod Italijana, sutra dan sam javila hodži, hodža nije mogao prijaviti. Ja sam otišla i prijavila, kad sam se vratila, kuću su mu razrušili, obili su sve i morala sam da izađem sa četvoro djece i otišla sam za Ulcinj/Ulqin. 2. avgusta su našli, sahranili su ga, sin mu je iz Luksemburga došao i sahranio i došli su pa me našli u Ulcinj/Ulqin i javili su da mi je muž poginuo. Ni dan danas se ne zna ni ko je, ni šta je. Ljudi su došli sa maskama, ispred kuće su ga uzeli od četvoro dece i od nene. Ja ne znam ni ko je ni šta, ni kako je. Mada su albanski pričali, ali ja nemam pojma, ja ne razumijem mnogo albanski, ja ne znam ni ko je ni šta je. I želela bih da se nađe, i ništa drugo, samo da se nađe i da se vidi gde su ova djeca ostala i kako su ostala. Znači, 11 godina nema ništa. Eto, toliko!

Nimon Shala: Ja sam Nimon Shala iz Raušića/Raushiq. Imam nestalog sina, 18 iz sela su nestali.

Shkelzen Bezera: Zovem se Shkelzen Bezera, dolazim iz sela Raušić/Raushiq. Otac mi je nestao, stric, brat od strica i 18 iz sela su nestali, takođe i 14 palih boraca. Hvala.

Avdyl Hyseni: Ja sam Avdyl Hyseni, iz sela Zahać/Zahaq. Ja i moja porodica imamo šestoro nestalih, petoro smo pronašli a jednog još uvek nismo, njega nema nigde.

Erzen Basha: Zovem se Erzen Basha, iz Peći/Pejë. Roditelje su mi ubili, oni su pronađeni.

Naim Busurani: Ja sam Naim Busurani, dolazim iz Istoka/Istog i imam nestalog brata.

Brahim Lajqi: Zovem se Brahim Lajqi, dolazim iz sela Labjane/Llabjan, opština Peć/Pejë. Predstavnik sam civilnih žrtava, odnosno oca, dede i dvojice stričeva koji su ubijeni 3. maja u selu Labjane/Llabjan.

Azem Šaljunović: Ja sam Azem Šaljunović, inače došao sam zbog oca, kojeg su ga ubili 27 marta 1999.godine srpske snage.

Tahir Alimehaj: Tahir Alimehaj, dolazim iz sela Ljubenić/Lybeniq. Predstavljam porodicu Alimehaj, koja ima šestoro nestalih – ubijenih. Četvoricu smo pronašli, dvojicu još ne.

Avdi Thaqi: Zovem se Avdi Thaqi, dolazim iz sela Novoselo/Novosellë, opština Peć/Pejë. Zastupam porodice žrtava rata.

Nurije Mujaj: Zovem se Nurije Mujaj, iz sela Vrela/Vrellë, opština Istok/Istog – porodica palog borca.

Fatmire Dervishaj: Fatmire Dervishaj, iz sela Zablache/Zabllaq, opština Istok, supruga palog borca.

Zaim Elezi: Ja sam Zaim Elezi, borac za ljudska prava, direktor Fondacije za zaštitu i unapredjenje ljudskih prava manjina na Kosovu. Inače bio sam član raznih međunarodnih komisija za genocid i žrtave rata VRIK, PAVK, zatim bio sam član isto Međunarodne radne grupe za povratak. I dalje se bavim ljudskim pravima. Trenutno sam član IFS koji se bavi nestalim licima.

Elbert Krasniqi: Elbert Krasniqi, iz „Trentino con il Kossovo“, Peć/Pejë.

Bardh Biba: Bardh Biba, iz Regionalnog centra „ALM Mazreku“, Peć/Pejë.

Haxhi Neziraj: Haxhi Neziraj, Skupština opštine Peć/Pejë.

Šućurija Kasumović: Ja sam Šućurija Kasumović, Nevladina organizacija Oaza Peć/Pejë. Učesnik sam treninga REKOM-a odnosno KOMRA u Beogradu, koji je održan krajem oktobra.

Denis Begolli: Denis Begolli, „Međunarodna civilna kancelarija“, region Peć/Pejë.

Amatilla Samoshi: Predstavnik mađarskog KFOR-a.

Lale Grabanica: Lale Grabanica, udruženje Elena Gjika, Klina/Klinë.

Bekim Blakaj: I ja se nisam predstavio. Ja sam Bekim Blakaj, rukovodilac kancelarije „Fonda za humanitarno pravo“ u Prištini/Prishtinë.

Besarta Vasija: Ja sam Besarta Vasija, iz Fonda za humanitarno pravo u Prištini/Prishtinë. Ja sam koordinator ka procesa REKOM na Kosovu.

Veton Mujaj: Hvala svima. Prvo bih hteo da dam jedno objašnjenje oko gospodina Dautija. Realno je tehnička greška što smo napisali da je član porodice „civilnih“ žrtava, trebalo je da bude „palih boraca“, to je dakle tehnička greška. A što se tiče liste koju imate pred sobom, to je spisak ljudi koji danas učestvuju ovde, nije spisak ubijenih ili nestalih. Znači, to je spisak samo ljudi koji su ovde.

U nastavku želim da vas obavestim šta nameravamo da uradimo danas. Istina, ovo nije prvi sastanak koji se održava u regionu Peći/Pejë. Prošle godine smo održali jedan sastanak, ali nije bio sa porodicama, bio je samo sa civilnim društvom. I mi, kao organizacija iz Peći/Pejë, iako možda direktno u porodici nismo imali nekog ubijenog, osećamo bol. Prvo, ja lično i moja organizacija saosećamo sa svim ljudima koji imaju

nestale, ubijene, za ono što su uradili borci, poteškoće koje imaju invalidi, dakle svi. Zbog toga smo nastojali da na neki način doprinesmo u okviru mogućnosti koje imamo. Na prošlom sastanku koji smo imali sa civilnim društvom, kada je veliki deo organizacija ovog regiona, a jedan deo njih je i danas je ovde, podržao ovu ideju i spremni su kao civilno društvo, u okviru svojih mogućnosti da pomognu tokom celog ovog procesa, i da barem podele zajedno ovaj bol, ukoliko ne možemo da učinimo ništa drugo.

Dakle, ovo je i glavni razlog današnjeg susreta, da na neki način, razmenimo mišljenja i da pokušamo da se još jednom čuje naš glas. Mi smo civilno društvo i ne možemo odlučivati. Mi nismo sud, već konkretno želimo da se u javnosti još jednom čuje naš glas i da postepeno nađemo zajedničko rešenje da, koliko-toliko, olakšamo jedni drugima teškoće koje postoje, iako je bol daleko veći i možda nema mogućnosti da se umanji.

Faktički, hteo sam da kažem kakvu ćemo agendu imati tokom dana. Nakon ovog kratkog predstavljanja, ja ću malo govoriti o ovoj koaliciji, „Zašto REKOM“, zašto je zamišljeno da bude ova koalicija. Zbog toga što mi nismo jedini koji se okupljamo, ovde u Peći/Pejë, već se to dešava u svim zemljama bivše Jugoslavije, ljudi govore o ovim pitanjima, kako da se nađe rešenje. I zašto je došlo do ove ideje. Pokušaću da se koncentrišem na to da objasnim kako to izgleda u ovim drugim zemljama i u drugim regionima Kosova/Kosovë. Zatim će nastaviti Bekim, koji će nas obavestiti malo šire o učešću u procesu konsultacija u zemljama bivše Jugoslavije i reći će nam konkretno kako se odvija ta aktivnost u Hrvatskoj, Srbiji, Bosni, Makedoniji, Crnoj Gori, pa i na Kosovu malo više. Zato što je Bekim više informisan i sigurno da postoji veliki broj porodica koje poznaju Fond za humanitarno pravo na Kosovu i njegov rad. Zatim će govoriti Nora iz Koalicije, i ona će nas uglavnom upoznati sa najboljim iskustvima utvrđivanja činjenica u prošlosti. Tu nije je samo utvrđivanja činjenica o ratovima koji su se desili u bivšoj Jugoslaviji, već imamo neke slučajeve i u inostranstvu, u drugim zemljama, bilo u Africi, bilo u Latinskoj Americi, slučajeve gde su se ljudi i tamo suočavali sa mnogim poteškoćama tokom rata.

Sa Norom ćemo pokušati vrlo kratko, jer ideja nije da mi govorimo, bićemo veoma kratki i prvi deo ćemo završiti za sat, sat i po da bismo ostavili prostor svima vama. To je i glavni cilj, ali mi smo hteli da vam kažemo kako će teći današnji rad i verujem da negde nakon završetka sa Norom, nastojaćemo da pogledamo i jedan film. Taj film je kratak i govori o ovoj Koaliciji, kako se odvija njen rad. Postoji jedan deo koji nam govori za svaku zemlju kako to ide, videćemo i ljude koji je čine. U 11,20 časova ćemo imati pauzu i tada će biti ručak, lak ručak, da ipak ne bismo ostali gladni.

Dakle, ručak je od 12 do 15 časova. Moderiraće Besarta, reč ćete imati samo vi, ne mi. Za ta tri sata mi očekujemo samo iznošenje mišljenja, priču sa vaše strane o ovom procesu. Znači, to je uglavnom ono što predviđamo u današnjoj agendi.

Ja bih počeo sa pitanjem: Zašto REKOM, zašto ova komisija? U post-jugoslovenskom društvu, dakle, već kad je nestala Jugoslavija, ratni zločini su vršeni na sve strane, ne samo na jednom prostoru, već su učinjeni u svim tim zemljama, i često svaka strana ističe ono svoje. Svakog čoveka više boli ono njegovo i često možda ne haje za bol drugog, tako da se to često može zloupotrebiti, ili da neko to obrazlaže malo bolje od drugog, tako da uglavnom žrtve opet ostaju kao žrtve i ne govori se mnogo.

Postoji jaka identifikacija i solidarnost sa optuženima za ratne zločine. Žrtve su zaboravljene za javnost. Od 1991. godine, kada je počeo rat u Hrvatskoj, uključujući i Kosovo imamo 16.252 nestalih ljudi, i javnost se time ne bavi mnogo. Nekako, žrtve su više deo ceremonija i samo tih dana se spominju a i tada se politizuju, nego što se radi neposredno na njihovom nalaženje ili da na stvaranje boljih uslova delovanja njihovih porodica ili invalida rata, ili u svim aspektima gde postoje poteškoće. Dakle, direktno sa ovim ljudima koji su bili akteri i glavni gubitnici u tim ratnim stradanjima, ovim porodicama ne bavimo se mnogo, ne samo na Kosovu/Kosovë već u svim ovim zemljama. Ponekad se oni politizuju, a ne radi se na neposrednom rešavanju sudbina, želja i potreba koje imaju ove porodice. Videvši sve te okolnosti, na osnovu njih se došlo do ideje da se inicira jedna vrsta koalicije, koja je nazvana REKOM. Postoji ideja da se formira jedna međudržavna komisija, koja bi uključivala sve zemlje koje su učestvovala u ratovima, jedna regionalna komisija, ali veoma nezavisna, sa ovlašćenjima za iznalaženje i javno iznošenje činjenica o ratnim zločinima i drugim kršenjima ljudskih prava koja su se dogodila, uključujući tu i sudbinu nestalih.

Istorijat ove inicijative. – Zašto je došlo do ove inicijative? Sa ciljem da se skrene pažnja vladama i javnosti na obaveze i potrebe za suočavanjem sa prošlošću. Tri organizacije, jedna iz Hrvatske, jedna iz Bosne i jedna iz Srbije pokrenule su ovu inicijativu: to su „Fond za humanitarno pravo“, „Documenta“ iz Zagreba i „Istraživačko dokumentacioni i centar“ iz Bosne koji su rekli – hajde da se okupimo i kao civilno društvo da učinimo nešto. I to je započelo negde u maju 2006. godine. Počeli su samo sa debatama o mehanizmima za utvrđivanje, jednom vrstom debate o tome koji bi to bili mehanizmi za utvrđivanje činjenica za ove stvari. Zatim, prvi forum ove inicijative održan je u Sarajevu, maja 2006. godine, na kome su učestvovali aktivisti udruženja za ljudska prava iz svih zemalja bivše Jugoslavije, predstavnici porodica nestalih, žrtava, veterani, novinari, glumci, pisci, sudije, tužioci, eksperti koji poznaju i znaju kako se treba baviti prošlošću i uglavnom je bilo koncentrisano na regionalni pristup ovim zločinima koji su se desili.

U međuvremenu je inicijativa za regionalni pristup u kontekstu ove inicijative prešla na osnivanje Komisije za istinu na regionalnom nivou. To se dogodilo 9. maja u Podgorici, u formi koja je podržana od svih ovih zemalja. Mislili su da je dobro da osim inicijative da se formira jedna vrsta komisije za istinu na regionalnom nivou, na prostoru država bivše Jugoslavije, ali da obuhvata i vreme od 1991. do 2001. godine. Ideja jeste da

svaki slučaj koji se desio od 1991. do 2001. godine na neki način bude predmet razmatranja ove komisije.

Cilj REKOM-a je da stvori tačan i zvaničan i objektivan zapis o ratnim zločinima i kršenju ljudskih prava počinjenih u periodu od 1991. do 2001. godine; prihvatanje žrtava i njihovih patnji, kao i sprečavanje ponavljanja zločina. Nekako, mi vidimo da ukoliko se ne bavimo onim što se dogodilo i ne pređemo na specifikaciju svih slučajeva koji su se desili, mogu nam se opet ponoviti isti događaji. Dakle, ukoliko se mi ne bavimo prošlošću, kako kaže jedna narodna izreka: istorija će se ponoviti i stvari ponovo mogu krenuti nagore. Zato je ideja da se konkretno bavimo svim slučajevima i nekako da lečimo našu dušu i postepeno predupredimo da ubuduće opet imamo iste sukobe na ovom regionu Balkana.

Zašto REKOM? Mi mislimo, ali i svi ovi ljudi koji su učestvovali na ovim forumima, da se ovom inicijativom može preduprediti plasiranje nekih laži u javnosti. I ukoliko su već iznesene te laži uopšte u javnosti, mi verujemo da možemo da pokažemo tačno da li je to istina ili laž. Barem sa ovom komisijom mi verujemo da istina može početi da izlazi na videlo. Možemo izgraditi jednu javnu platformu za glas žrtava, putem javnog saslušanja žrtava. Znači, ideja je da imamo jednu platformu, jedan model kako da se čuje glas ovih žrtava. Barem preko javnih saslušanja da se stvori osetljivost kod šire publike, da ne budu samo žrtve one koje se svakim danom suočavaju i rade da se otkrije sudbina ili da se reši status tih ljudi, već da to bude i društvo uopšte i civilno društvo i političari. Svi oni, i da se javnost angažuje ne samo preko porodica već da se svi angažuju malo više da se čuje jači glas i da se pokaže da nećemo dozvoliti da se istina ne otkrije.

Mi mislimo da će ova komisija, kroz ovu inicijativu, moći da napravi i registar žrtava i ljudskih gubitaka i da se jednom zauvek zaustavi manipulacija brojkama stradalih i ubijenih u ratu, zatim da ohrabri svedoke i žrtve da učestvuju u suđenjima za ratne zločine kao i stvaranje dosijea u pojedinačnim slučajevima. Verujemo da možemo pomoći da se stvori jedan otvoreniji duh, i svedoci koji ponekad ne smeju da govore o određenim slučajevima, da se stvara opšta klima da se kaže gde se nalazi jedan broj ljudi i da se time okalša i bol porodici ili celom selu koja ima za sve ljude. Jer jedan čovek može znati informaciju koja će biti olakšanje za 18 ljudi. To je još jedan cilj kojim možda i možemo uraditi nešto u tom pravcu.

Možemo pomoći postojećim zvaničnim komisijama za nestale u otkrivanju neotkrivenih masovnih grobnica i u rešavanju sudbine nestalih. Kada se stvara opšta dobra i pozitivna javnost u celome društvu da kaže istinu, mi verujemo da će mnogi ljudi, mnogi pojedinci tim saznanjima koja imaju možda dovesti do iznalaženja nekih drugih grobova nestalih ljudi, ili da ćemo otkriti dodatnu istinu o nerazjašnjenim slučajevima koji još postoje. Dakle, verujemo da će nam stvaranje tog pozitivnog javnog mnjenja dosta pomoći u mnogim aspektima.

Možemo stvoriti poverenje i toleranciju i da se vrati dostojanstvo žrtvama i njihovim porodicama. Ja verujem da ćemo ovom prilikom, naročito na Kosovu, da će nakon 10 godina uglavnom za nestale ljude, doći do jednog duševnog olakšanja, makar ukoliko se nađe leš. Reći ću ovom prilikom da verujem da će makar nalaženjem i saznavanjem sudbine tog čoveka koji je umro ili koji je nestao porodica osetiti bar olakšanje, jer će znati gde je on.

Šta može da obuhvati REKOM? Iz svega ovoga, misli da će REKOM biti zvaničan organ osnovan od država naslednica bivše Jugoslavije. Dakle, zvaničan organ. Reč „zvaničan“ podrazumeva da će komisija, ukoliko se osnuje, biti osnovana od strane parlamenata tih zemalja, od Parlamenta Kosova, Hrvatske, Bosne i svih drugih i da treba da bude zvanična komisija svih država koje su nastale iz bivše Jugoslavije.

Drugo, sasvim nezavisna od svojih osnivača. U tom slučaju, mi kao civilno društvo samo smo inicijatori. Mi ne možemo da formiramo ovu komisiju. Ovu komisiju stvaraju vlade i njihovi parlamenti. Ova komisija će apsolutno biti nezavisna od nas. Mi je samo iniciramo kao civilno društvo, kao porodice i drugo što imamo, a naši parlamenti su ti koji su zvanični osnivači. Mi smo više podstrekači da oni urade malo više u tom pravcu.

REKOM će biti regionalni organ koji se koncentriše na iskustvo žrtava. Tokom konsultacija koje se održavaju svugde, i danas što smo u Peći/Pejė, to su pokušaji da ova komisija počne od iskustava ljudi, od iskustava koje vi imate, bilo od porodica nestalih bilo od učesnika rata, bilo od palih boraca, bilo od veterana rata, od svih. Dakle, jeste ideja određivanja tog mandata od strane vas koji ste malo direktnije pogođeni, uz svačiju pomoć. Znači, nije nešto što mi želimo da stvorimo, već nešto što će se stvarati, verujemo, vašim idejama. Dakle, ne samo u Peći/Pejė i regionu Peći/Pejė i Kosova/Kosovė, već u svim zemaljama bivše Jugoslavije.

Razmišlja se da REKOM bude privremeni organ, stvoren za jedan određen vremenski period i smešten na teritoriju gde su izvršeni zločini. Ova komisija, nakon što bude formirana od strane ovih parlamenata, trebaće joj određeno vreme – jedan vremenski rok, zavisno od onoga šta se bude tražilo kroz ove diskusije, da li će on biti tri ili pet godina, o čemu će kasnije Nora pričati, o iskustvima i reći će nam da nisu mnogo dobra, možda su mnogo duža, ali u okviru tog vremenskog roka ova komisija treba da se bavi i da izađe sa istinom o svakom slučaju koji se desio.

To ne treba da bude organ koji će suditi. Mi ne vidimo da to treba da bude sud koji će suditi nekome. Mi smo ljudi koji možemo da obezbedimo prave činjenice, ali koji ne donosimo odluke u sudu, već pričamo i često naše priče mogu biti glavne činjenice na osnovu kojih sud kasnije donosi odluku.

Nesudski organ koji donosi zaključke na osnovu činjenicama u vezi s onim što se desilo, oslanjajući se na svoja istraživanja i utvrđivanje sudskih činjenica, ali ne donosi

sudske odluke i to je manje-više ono što sam rekao. Istražni organ koji je ovlašćen za ispitivanje svakog ko može da obezbedi relevantne činjenice, da bi se radila multidisciplinarna istraživanja. Dakle, ideja je da se stvori mogućnost da možemo pomoći da se uzmu izjave od drugih koji će moći da pomognu proces dolaženja do istine.

Organ od poverenja koji će uzeti u obzir samo izjave o ratnim zločinima koje su potvrđene najmanje iz dva nezavisna izvora. Ne možemo reći da postoji neki zločin ukoliko nemamo bar dva-tri izvora koji kažu da je stvarno bio zločin i da je neko nestao, ne možemo da kažemo, jer treba doći do tačnosti da li je bio zločin, da li je neko nestao. Dakle, ne možemo reći da se desio neki slučaj dok se ne utvrdi da je tako. Organ koji ne sudi nikome, ali misli da imenuje aktere. Znači, ne sudi direktno kao sud, ali misli da kaže i da iznese ko je bio akter zločina. Istražni organ koji u saradnji sa zvaničnim komisijama za nestala lica vrši istrage o činjenicama o nestalima nasilnim putem. Može pomoći nezavisnim komisijama u svakom aspektu, što znači da može da im daje informacije o svemu. Organ koji sprema preporuke o pravcu programa za rehabilitaciju žrtava. Znači, razmišlja se o tome da ova komisija može inicirati način kako da se rehabilituju žrtve, porodice, invalidi, bilo u formi materijalne nadoknade i ponekad da odlučuje, zavisno od mandata, da porodice dobiju neku kompenzaciju. Dakle, moguće je da mi predložimo formu, da bude materijalna kompenzacija, da bude izvinjenje, podizanje spomenika, memorijalnih centara, spomen mapa mesta gde su se desili ti slučajevi, da se ti slučajevi zločina na neki način sveobuhvatno reše.

Kredibilan organ, koji je sačinjen od eminentnih ličnosti zajednice u određenom regionu, predstavnika etničkih grupa, verskih zajednica, nominovanih i izabranih na osnovu određenih kriterijuma. Ideja je da ljudi koji će ući u ovu komisiju budu ljudi od kredibiliteta, da uživaju poverenje svih, svih ljudi koji su deo ovog procesa. I tako se razmišlja da komisija bude nekako u toj formi. Ima dosta da se kaže, ali da ne bih dužio, reč odmah dajem Bekimu.

Bekim Blakaj: Hvala, Vetone. Još jednom dobar dan svima.

Danas, po prvi put, događa mi se da imam malo drugačije emocije u odnosu na druge konsultacije koje su održane prošle godine, zbog velikog broja vas koji ste došli ovde. Još jednom želim da vam zahvalim, u moje ime, iako je to učinio i Veton. I zbog jedne sasvim druge stvari, jer među vama ima meni poznatih lica, kao što je gospodnin Daut Elshani. Sa njim sam pre mnogo godina obavio intervju. Pričao mi je šta se desilo sa palim borcima - njegovim sinovima. Čak mi je ispričao, i sećam se, da odmah posle rata i traktor su vam ukrali. Da li je tako? Tačno!

Bio sam u Raušiću/Raushiq, razgovarao sam sa porodicom Đocaj/Gjocaj, sa gospođom Rastoder. Meni se vraćaju sva ta sećanja, vaše priče o tome šta se desilo, vaše patnje.

Spomenuo je i Veton, ne možemo mi biti imuni dok slušamo ove užasne priče koje su vam se desile. Ni mi ne možemo biti imuni, zato saosećamo sa vama.

Bilo kako bilo, ja bih danas trebalo da vam govorim, da vam malo duže objasnim kako je tekao proces dosadašnjih konsultacija u svim zemljama bivše Jugoslavije. Međutim, ukoliko mi dozvolite jedan minut, za ono što je rekao i Veton, na neki uprošćeni način još jednom da vam ispričam...

Još od 2006. godine počele su konsultacije sa nekim organizacijama koja se bave ljudskim pravima, koje se bave pitanjima nestalih lica, ubijenih, pitanjima palih boraca i tako redom. Počele su konsultacije o tome šta i kako bi trebalo mi da radimo. Imajući u vidu da suđenja za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji ali i na Kosovu/Kosovë, gde su naročito manja, a veliki je broj onih koji su počinili zločine, ali je veoma mali broj onih koji su uhapšeni ili optuženi, a još manji broj onih koji su osuđeni, tako da porodice žrtava, žrtve, još nisu videle pravdu. I ukoliko se nastavi ovim tempom po sudovima, ja strahujem da većina članova porodica neće moći da ugleda pravdu. Zbog je toga mnogo diskutovano o tome koji bi to bio drugi mehanizam, drugo telo koje bi na neki drugačiji način iznelo istinu na videlo.

Tokom tih konsultacija došlo se do ideje da jedna komisija... Komisija je zvaničan organ i ne možemo je mi kao nevladine organizacije osnovati, što je vrlo dobro objasnio Veton. Komisija treba da se osnuje od strane država. Međutim, prevladala je ideja da komisija bude regionalnog karaktera, a ne državnog. Zašto ova ideja? Na primer: ukoliko se osnuje jedna komisija u Bosni, ta komisija može da intervjuiše članove porodica u Bosni, ali ne može da intervjuiše niti da prikuplja dokumenta koja su u Srbiji ili u Hrvatskoj. To utoliko više važi za Kosovo. Mi znamo za dosta slučajeva ko su izvršioc delo, zločinci. Ali ne možemo doći do njih, jer su u Srbiji. Ne možemo doći do razne dokumentacije koja nam, na kraju krajeva, može dosta pomoći u nalaženju tela nestalih osoba. Zbog toga je regionalni pristup veoma značajan. Jedna komisija koja bi pokrivala sve države bila bi daleko efikasnija, jer ukoliko se osnuje jedna takva komisija, ona će imati mandat da se obrati raznim institucijama, ministarstvima unutrašnjih poslova i da im kaže: nama je potrebna dokumentacija za ovaj događaj. I ukoliko se osnuje komisija od svih vlada, onda će se svakako doći do te dokumentacije. Ali da ne oduzimam više vremena za ovu temu.

Komisija još nije osnovana, mi smo se okupili, postoje 500 raznih organizacija civilnog društva i ličnosti koji su deo Koalicije i koji zahtevaju da se osnuje ova komisija. I u vezi sa ovim pitanjem je i ova današnja konsultacija sa vama. Mi imamo veliku želju i jedva čekamo da čujemo vaše ideje, bile one za ili protiv jedne takve komisije, ali možda imate i druge predloge.

Ja se sada vraćam toku dosadašnjih konsultacija. Održan je veliki broj konsultacija, bilo na lokalnom nivou, kao ove današnje za region Peći/Pejë, bilo na nacionalnom nivou, znači za celo Kosovo. Međutim, bilo je i konsultacija na kojima su se okupile nevladine organizacije iz celog regiona, iz Bosne, Srbije, Hrvatske i Kosova i diskutovale o ovom pitanju.

Sad se malo vraćam na ciljeve, jer je glavni cilj kada je pokrenut ovaj proces 2006. godine, što je spomeuno i Veton, bio da se stvori jedna platforma da se čuje glas žrtava, vaš glas, gde ćete izići i reći: „Ja imam problem, meni je nestalo toliko članova porodice, ne mogu da ih nađem“, i tako redom. Dakle, da se stvori jedna platforma, gde vi, porodice žrtava, možete pričati o onome što vam se dogodilo i šta je vama najpotrebnije – identifikacija tela ili bilo šta drugo. Drugi cilj konsultativnog procesa je bilo i jačanje ove regionalne podrške. Dakle, vaša podrška ovoj ideji da se osnuje regionalna komisija. Jer za nas je veoma važna vaša podrška i ukoliko vi kažete: „Trebalo bi da se formira ova komisija“, onda ćemo mi lakše moći da poguramo ovu stvar napred. To je drugi cilj.

Iz konsultacija, čini mi se da je to bilo maja 2008. godine, proizišao je tačan predlog da bi trebalo da se osnuje jedna regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava. Dakle, ovo su za sada tri cilja konsultativnog procesa.

Hoću malo da se zadržim na onom o čemu se pričalo tokom ovih konsultacija. Diskutovane su i načete mnoge teme. Treba da budemo iskreni, nekima od nas još nisu jasni odgovori na te teme. Ja ću o tome redom. Tokom konsultacija dosta učesnika je pokrenulo pitanje čime će se baviti ta komisija kada bude osnovana. Da li će se baviti istraživanjem zločina, znači istraživanjem posledica, ili će se baviti i istraživanjem uzroka, zašto je došlo do tih posledica. Znači, postajala su dva različita mišljenja.

Ipak, većina učesnika na svim konsultacijama složila se da bi komisija trebalo da se bavi zločinima koji su se desili, da istražuje zločine. I zatim, za uzroke treba da se uzmu drugi ljudi, profesionalci, zašto je došlo do tih zločina. Međutim, bilo je nekih, i, mogu reći, renomiranih istoričara na celoj teritoriji bivše Jugoslavije od Kosova do Slovenije, koji su rekli da komisija treba da se bavi i uzrocima, znači: zašto je došlo do rata i posledicama. Treba istražiti koji zločini su počinjeni. Dakle, kad se diskutovalo o ovoj temi bilo je različitih mišljenja.

Hoću da govorim kratko jer nemam nameru da vam oduzmem mnogo vremena, jer želim da čujem i vas, ali hoću da govorim i o mandatu Komisije za istinu. Svi oni koji su podržali, spomenuo sam i ranije, to je više od 500 organizacija i ličnosti iz cele bivše Jugoslavije koje stoje iza ideje da se formira ova komisija, i mogu reći da je to i najveći broj porodica žrtava. To je za nestala lica. Komisija svakako mora da se bavi pitanjem

nestalih lica, da evidentira ko su oni i sigurno da se bavi istraživanjem i nalaženjem dokaza o tome gde se oni nalaze, gde su masovne grobnice ili šta se desilo sa njima.

Znači, komisija REKOM, kako je nazivamo, regionalna komisija, bez ikakve sumnje treba da se bavi pitanjem nestalih lica. I to treba da se definiše zakonom. Inače, ukoliko se formira komisija, a mi se nadamo da hoće, svaka država bivše Jugoslavije, pa i Kosovo, treba da donese jedan zakon koji se odnosi na komisiju i da se odredi mandat komisije na osnovu tog zakona.

Komisija, takođe, treba da se bavi i ubistvima, znači, ne samo nestalim licima već i onima koji su ubijeni, čije je telo odmah pronađeno i sahranjeno od strane porodice. Dakle, treba da se bavi i teškim zločinima, silovanjima. Naročito su udruženja žena koja su učestvovala na konsultacijama isticala u prvi plan da komisija treba da se bavi istraživanjima silovanja koja su se desila i da iznađe činjenice, dokaze za ono što se desilo. A poznato je da se takvih stavri najviše desili u Bosnji i Hercegovini i to naročito kod onih takozvanim „logorašica“ koje su zadržane po logorima. I zato je dat predlog da bi komisija trebalo da se bavi i logorima koji su postojali, u kojima su ljudi držani na nezakonit način. Bilo je i drugih ideja, na primer, da bi komisija trebalo da se bavi i masovnim proterivanjima koja su se desila u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu, kao što znate i sami.

I još jedno pitanje koje su neki novinari – učesnici u ovom konsultativnom procesu - naglasili nekoliko puta, a to je da bi komisija trebalo da se bavi i odgovornošću institucija, ali i odgovornošću medija, odnosno novinara koji su, takoreći, jedno vreme pravili marketing za one vlade ili one ljude koji su prizvodili nasilje, proizvodili rat. Oni su ih promovisali. Dakle i novinari i mediji imaju odgovornost za ono što se događalo na teritoriji cele bivše Jugoslavije.

Da malo govorim o sudovima za ratne zločine. Kakav stav treba da ima komisija u odnosu na sudove za ratne zločine? Svi učesnici konsultacija su rekli da bi komisija trebalo da podrži sudove za ratne zločine. Sve materijalne dokaze koji su izvedeni pred Haškim sudom komisija treba da uzme i da ih koristi. Međutim, one koje su potvrđene presudama, i njih treba da ih uzme kao konačne činjenice.

Bilo je razumnih mišljenja u vezi sa nacionalnim sudovima koji se bave ratnim zločinima i pravnim ocenama koje su izveli neki sudovi, bili oni iz Hrvatske, Bosne, Srbije ili Kosova. Znači, da tu treba imati rezervu u vezi sa ocenama koje su dali, ili odlukama koje su doneli ti sudovi.

Takođe je razgovarano i verujem da preovladala ideja da dokumentacija Haškog suda, odnosno arhiva, cela ta dokumentacija Haškog suda trebalo bi da se koristi od strane regionalne komisije da bi se imalo što više činjenica i što više dokaza za počinjene zločine.

Registracija žrtava. – Svi učesnici konsultacija, bile one nacionalne, bilo na Kosovu/Kosovë, bilo u regionu, složili su se da komisija treba da vrši registraciju žrtava, odnosno ubijenih, nestalih, silovanih i tako redom. Neke organizacije za ljudska prava uključujući tu i moju organizaciju gde radim – „Fond za humanitarno pravo – Kosovo“, „IDC“, organizacija koja se bavi ljudskim pravima u Sarajevu, i „Documenta“ iz Zagreba, već rade na ovom projektu. Da ne izlazim iz teme, ali moja organizacija do sada je registrovala 13.000 žrtava na Kosovu, ubijenih i nestalih, sa imenima, prezimenima, ličnim podacima i onim što im se desilo, okolnostima pod kojima su ubijeni ili kako su nestali. To se događa po prvi put u istoriji nakon jednog takvog velikog rata, da neko vrši registraciju žrtava poimenično a ne da se poziva na brojke i da kaže da ih „ima 20.000“, već poimenično, ne samo liste, već i njihovi lični podaci, bračni status, zaposlenje i tako dalje. Mi kao organizacija ćemo izdati jednu publikaciju i njih ćemo predstaviti kao ljude a ne kao liste, ne kao brojke. Jer oni vama nedostaju, nedostaju njihovom društvu i nama nedostaju, i obaveza je naša i društva da se oni ne zaborave. Mi ne smemo da ih zaboravimo, jer može da se desi da nam se tako nešto opet ponovi. Makar ovu odgovornost imamo i prema budućim generacijama, da im ostavimo dokumentaciju da bi oni znali šta se dogodilo. Da ne dužim sa ovim.

Registraciju žrtava treba da uradi i regionalna komisija i mi njima možemo da ponudimo pomoć u tome. Međutim, komisija kao zakonsko telo, dakle zvanično, posle treba da verifikuje te podatke. Nije da nama ne treba verovati, već treba da verifikuje i dakako mnogo im je lakše kada imaju podatke sa adresama gde živi porodica i lakše se može doći do njihovih porodica. Dakle, registracija žrtava je jedan od mandata regionalne komisije.

Dosta se debatovalo o izboru članova te komisije, ko će biti član komisije, kako će se članovi birati. Komisija treba da bude reprezentativna. Članovi komisije treba da budu iz svih mesta bivše Jugoslavije. Šta je važno? U komisiju moraju biti uključene i žrtve, i vi. I žene. Znači, treba da bude jedna struktura, u procentima, jednako uključenje u komisiju.

Aktivisti za ljudska prava. – Što je najvažnije, u komisiji treba da budu ugledna lica koja nemaju nijednu ljagu iz prošlosti, svakako da nisu bili osuđivani za zločine, i treba da budu kredibilne osobe za sve.

Struktura komisije. –Debatovano je dugo. Još nije postignut jasan zaključak, ali se predviđa da u svakoj zemlji budu potkomisije. Dakle, postoji centralna komisija, ali i u tim državama i potkomisije. Čak je bilo takvih pozitivnih predloga da komisija ima jednu kancelariju, na primer, u mestima gde je bilo najviše žrtava, najviše zločina, recimo u Peći/Pejë, u Đakovici/Gjakovë. Ima i takvih ideja.

Dosta se diskutovalo i o primeni iskustava drugih u javnom saslušanju žrtava. U mnogim komisijama, počev od one u Južnoj Africi, primenjen je taj način da su žrtve pozivane da daju javno izjavu pred komisijom. Ova ideja je naišla na veliku podršku, naročito od raznih udruženja koje predstavljaju žrtve. Tako bi se postiglo stvaranje solidarnosti među žrtvama različitih etniciteta, a bilo je ideja da se ovi dokazi javnih saslušanja žrtava prikažu i na televizijama, kako bi se to čulo i u drugim mestima i tako dalje.

Stav komisije prema počiniocima dela. – To je takođe jedna tema o kojoj se dosta raspravljalo i u tom aspektu bilo je i protivrečnosti, jer je postavljeno i pitanje amnestije: da li bi trebalo zločince amnestirati ili ne? Naravno, iz aspekta žrtava, veoma je teško da one prihvate amnestiju. Međutim, sa druge strane, bilo je pitanja šta ukoliko počiniac dela pruži podatke o tome kako su se dogodili zločini, ili o masovnim grobnicama. Šta ukoliko jedan počiniac dela može da ponudi podatke kako bi se identifikovale nestale osobe? Znači, dosta je diskutovano o amnestiji. Veton je spomenuo da komisija treba da imenuje odgovorne za zločine, da se sačini lista gde bi se reklo: ovo su oni koji su počinili zločine.

I poslednja tačka o kojoj ću govoriti jeste pomirenje. Na početku konsultacija uopšte se nije diskutovalo i nije spomenuto pomirenje. Međutim, u međuvremenu bilo je učesnika konsultacija koji su dotakli ovu temu i mogu reći da nije postignut nijedan konsensus u vezi sa pomirenjem, da li treba da se bavi komisija pomirenjem ili ne. Udruženja porodica žrtava bila su u većini slučajeva protiv toga. Bili su drugi koji su spomenuli pomirenje, međutim bilo je i takvih koji su rekli: „To je pitanje vremena, treba vremena za pomirenje“. I na kraju krajeva, to je jedan socijalni proces, tako da još nismo sigurni da li će se uključiti pomirenje u mandat regionalne komisije.

Toliko od mene. Nadam se da ću imati pitanja od vas, imaćemo i nove ideje, savete i tako dalje. Još jednom, puno vam hvala.

Veton Mujaj: Hvala, Bekime. Znam da si rekao veliki deo stvari a nadamo se i Nora, ukoliko ima nešto da doda.

Nora Ahmetaj: Meni je ostavljeno dosta da govorim danas, međutim, zbog poštovanja vremena spomenula bih nekoliko slučajeva drugih zemalja u svetu gde su formirane slične komisije, eventualno nacionalne komisije, ali ne i regionalne komisije, kao što je ono što se pokušava formirati na Kosovu i u regionu. Zato ću vam preneti neka iskustva drugih zemalja.

Neću ponoviti razloge zašto smo pozvani ovde. Spomenuto je da zbog nedostatka pravog rada sudova, a mi znamo konkretno kakve sudove imamo na Kosovu i koliko su oni efikasni u otkrivanju ratnih zločina... osnivanje jedne regionalne komisije olakšaće

im posao, jer će se ona konkretno baviti zločinima svih ratova koji su se dogodili u bivšoj Jugoslaviji tokom 10 ili 15 poslednjih godina.

Drugi razlog je veoma značajan, jer civilno društvo treba da učestvuje u mobilizaciji... U ovom kontekstu civilno društvo, ne samo nevladine organizacije, udruženja, grupe ratnih veterana, već i sve one fragmentirane grupe koje su u društvu, dobro je da se mobilišu kako bi se znalo šta se događa, a ne da vlade u regionu donesu ili potpišu neki dogovor i onda civilna društva da stave pred svršen čin.

Iskustva drugih zemalja su pokazala, naročito iskustva država Latinske Amerike, na primer Čilea ili Argentine, zbog političkih sistema koja su imale, usvojen je pristup, kako se kaže u nauci, koji je išao odozgo na dole, kada su vlade, eventualno predsedništva, različitim uredbama odlučivale da se osnuje komisija a da nisu uopšte pitale narod, žrtve ili udruženja da li se slažu sa takvim pristupom ili ne. Već su na neki način išli s čvrstom odlukom i komisije koje su formirane tako, ili onako kako je osnovana komisija u Gvatemali, nisu se pokazale uspešnim zbog toga što civilno društvo nije bilo informisano, ali i nije učestvovalo u tom procesu. I kada nemaš osvešćenu populaciju koja će učestvovati u tom procesu i koja ističe svoje potrebe i bori se, na primer, da povрати dostojanstvo žrtava, normalno je da države mnogo ne mare, jer imaju svoje agende.

Dakle, ova iskustva nam pomažu da naučimo lekcije i da steknemo bolja iskustva.

Najbolje iskustvo jeste komisija koja je formirana maksimalnim doprinosom Nelsona Mandele u Južnoj Africi. Ona se ubraja u najuspešnije zato što su tu došle do izražaja ideje i potrebe koje su istakle porodice žrtava i društvo. Zbog toga je i pristup u celom regionu bio je da se okupi civilno društvo da pokrene ovaj posao i da vrši pritisak na vlade regiona, ili konkretno: civilno društvo na Kosovu da vrši pritisak na vladu Kosova/Kosovë da prikupi potpise i da kaže „da, mi hoćemo da se ova komisija formira kako bi se otkrila sudbina onih koji su nestali, kako bi se znalo šta je učinjeno ili da se vrati dostojanstvo žrtvama“, da traže nadoknadu u ovom slučaju od nasilnika, ukoliko se evidentira da Srbija, Hrvatska, Bosna, Kosovo i bilo ko da je vršio zločine. Ne kažem ovom prilikom samo za Srbiju, da se evidentira, da se uzmu prave činjenice i zatim žrtve da imaju i vremenski rok, i žrtvama da se da ne samo ekonomska nadoknada, već i vrati dostojanstvo. Znači, ima različitih iskustava iz različitih zemalja.

Ova komisija neće vršiti posao sudova, jer će ona u fokusu imati žrtvu. Na primer, žrtva može otići u sud, može da se žali, može dati svoje mišljenje, može biti svedok.

Međutim, ne zaboravimo da u sudovima advokati koji brane protivničku stranu često stavljaju žrtvu u veoma nepovoljan položaj, jer je ona i diskriminisana. Ali advokat nasilničke strane dolazi i brani nasilnika, tako da žrtva u sudu postaje psihološki drugi

put žrtva. Dakle, ova komisija će se baviti samo žrtvama. Žrtva će apsolutno biti primarna.

Ukoliko se odlučimo za žrtve, kada se prikupe činjenice, sa njima će raditi i psiholozi, i odlučivaće se da li će te žrtve govoriti javno ili će govoriti isključivo u zatvorenim ambijentima i kazaće da li hoće da se suoče sa nasilnikom, sa onim koji je vršio zločin, ukoliko se nađe, ili neće. To je dugotrajan proces i kada dođemo do toga, onda će grupa eksperata ali i psihologa raditi pojedinačno sa žrtvama. Nije to posao kao što mi vas ili nekog pozivamo: „Dođi sad ovde da daš izjavu i doviđenja“. Dakle, to je mnogo duži proces, jako mučan, jako bolan i emotivno težak.

Kada je reč o formiranju komisija i njihovom mandatu, reću ću da je u prolazu spomenuto da će te komisije biti formirane od ljudi sa kredibilitetom. Šta znači „sa kredibilitetom“? Te ljude ćete vi predlagati. Koliko komesara će imati Kosovo u ovom slučaju? To ide prema proporciji i broju stanovništva... Mislim da tu postoje neki kriterijumi koji su određeni međunarodnim normama. Međutim, te osobe će biti ljudi koji politički nisu involvirani, oni ljudi koji uživaju veliko poštovanje u društvu i društvo im poverava obavezu da budu komesari, ljudi koji će pročitati sve dokaze, žalbe i koji će se sa velikom odgovornošću baviti ovim poslom. Ne može svako da predloži sebe ili eventualno da kaže: „Ja želim da budem komesar“. Međutim, vi možete predlagati, ukoliko do toga dođe, i onda se odlučuje.

Ispričaću vam jedan slučaj. Na primer, u Južnoj Africi kada je Nelson Mandela zatražio spisak ljudi za komesare, predata mu je lista sa 50 i više lica iz cele države. Dakle, Južna Afrika je daleko veća država od Kosova/Kosovë. On je tražio da se ta lista svede na 25 osoba. Listi od tih 25 osoba on je dodao još dve osobe koje su bile iz opozicije, ili lica koja su možda iritirala druge članove, iritirala civilno društvo. Međutim, zbog političkog debalansa on je uzeo i pozvao još dve osobe i među njima, tek kasnije, išlo se sa pet ili šest komesara. Znači, proces filtriranja komesara je veoma osetljiv i treba da prođe kroz mnoge analize. Ne može svako da kaže: „Mislim da sam ja adekvatan čovek i predlažem samog sebe“.

Pitanje finansiranja komisija. – U svetu ima komisija koje se formiraju od strane Ujedinjenih nacija. Na primer, imamo Komisiju u Liberiji i u nekim drugim državama, u Gvatemali, u Istočnom Timoru. Ujedinjene nacije odlučuju nakon sukoba da negde treba da se osnuje nezavisna komisija i kada UN, kao što je ovde UN ili UNMIK, odluče da osnuju komisiju, onda one snose i finansijski teret. Ne zaboravimo pitanje finansiranja. U skladu s političkim sistemom u jednoj zemlji, ko odlučuje da bira i formira komisiju, taj snosi teret finansiranja. Ukoliko odlučuje izvršni organ, to pripada vladi. Ukoliko zakonodavni, pripada parlamentu. Ukoliko predsednik ima veće ingerencije i odlučuje nekom posebnom uredbom, onda treba videti kako će se finansirati. Ali onaj ko donosi

odluku, a to je bilo iskustvo u svim zemljama, nosiće glavni teret finansiranja ove komisije.

Ne zaboravimo da su ove komisije veoma skupe, idu do 10 miliona dolara i razvojem tehnologije sa kojom živimo mi danas, ta cifra može biti daleko veća. U Južnoj Americi, čini mi se da je bilo pet miliona dolara, ali to je bilo pre 20 godina. Ove komisije koštaju puno. Da se plaćaju komesari košta mnogo. Istraživači koji istražuju, zatim će biti dosta dobrovoljaca koji će raditi dobrovoljno, istraživati na terenu, ali ne znači da dobrovoljci ne treba da budu plaćeni simboličnom sumom.

Sastav komisija takođe je veoma kompleksan. Da bi bile efikasne, komisije treba da rade intenzivnim tempom dve do tri godine. Međutim, kod komisija ovog kalibra, kao što je ova regionalna, sigurno će i vreme trajanja biti duže. Komisije obuhvataju veliki broj ljudi koji rade, može biti i 200 osoba, pošto govorimo o komisijama i iskustvima regionalnih komisija po svetu. Budući da pokušavamo da formiramo regionalnu komisiju, ja verujem da će broj biti daleko veći. Međutim, razvojem tehnologije ipak možda će biti drugih modaliteta, malo sofisticiranijih nego u drugim komisijama.

Preporuke, na primer, ukoliko civilno društvo sastavlja mandat te komisije, takođe se upućuju vladi ili parlamentu i parlament diskutuje. Ne znači da ćete vi sada otići kući i da se više nećete baviti tim poslom i da ćete čekati šta će uraditi parlament. Nikako! Treba nastaviti lobiranje i ukoliko mi vidimo da je u našem dugoročnom interesu, treba da nastavimo da lobiramo, treba da nastavimo sa pritiskom, treba videti ukoliko se preporuke za mandat komisije ne sprovode potrebno je vršiti još veći pritisak. Ja sam mišljenja da mi treba da vršimo pritisak a ne da čekamo da to radi međunarodna zajednica, jer ona ne zna naše potrebe. Mi znamo šta je najbolje za nas, iako ponekad stvari ne idu kako želimo, onda obično čekamo da interveniše međunarodna zajednica. Dakle, vaš posao ili posao civilnog društva ne podrazumeva da u trenutku kada vlada ili parlament odluče o prihvatanju ili formiranju ove komisije ili ne, ne pokušamo da obavljamo nikakvu drugu aktivnost.

Javna saslušanja. – Ovim i završavam. Kad sam govorila o žrtvama, možda će se raditi na veoma osetljiv način, u skladu sa zemljom i specifikumima ili kulturom tog mesta, biće odlučeno da li će se ići na javno saslušanje ili ne. Šta su javna saslušanja? Ukoliko mi želimo da naša deca ne dožive više rat, da ne dožive ono kroz šta smo prošli mi, onda je dobro da oni čuju jednu drugu istinu, na primer, vide na televiziji svedoke koji pričaju o onom što su doživeli, onom što im se desilo. To je veoma teško da se podnese i da se vidi, i emocionalno i psihički, ali je pokazano u nekim zemljama, naročito u Južnoj Africi i u nekim zemljama Latinske Amerike i u Maroku, Čileu. Tamo su govorile žrtve – bile su toliko ubedljive i jake da su čak su i najinformisaniji i najškolovalaniji ljudi ostali bez reči jer nisu verovali da je neko – njihov režim -, mogao da učini takvu stvar, na primer, prema manjinama ili starosedelačkom narodu.

Javna saslušanja imaju daleko veći odjek, imaju veoma snažnu poruku i imaju jako veliki uticaj kod mlade generacije koja bi trebalo da vidi jednu drugačiju istinu kako se stvari ne bi ponovile. Međutim, imajući u vidu da su neke zemlje patrijarhalnije i imaju svoje specifičnosti, događa se, na primer, kada je diskutovano sa ženama iz Bosne koje su bile silovane tokom posljednjeg rata... one nisu pristale da izađu javno i da svedoče o tome kako su bile silovane od nekih pripadnika oružanih snaga. Tako i mi sa ženama na Kosovu/Kosovë kada smo imali ovu debatu, one su takođe istakle da bi bilo jako teško za kosovske žrtve, za kosovske žene, da izađu na javno saslušanje i da govore ili svedoče javno o onome što im se desilo. Ali to su modaliteti gde ćete vi doći sa vašim mišljenjima i predlozima, a zatim ćemo ponovo razmotriti da li to može na Kosovu, da li bi bio razumljivo i dobro javno saslušanje i da li bi imalo potreban odjek ili ne, kako bi se kasnije ono usvojilo, kada i ukoliko parlamntenti odluče da prihvate takvu komisiju.

Ja ću ovde stati i ukoliko vi imate pitanja, sa zadovoljstvom ću odgovoriti. Hvala.

Veton Mujaj: Hvala, Nora. I zbog vremena, što smo kasnije počeli, sada bismo prešli na gledanje filma, zatim idemo na ručak i odmah nakon ručka vraćamo se da zajedno diskutujemo. Sada nastavljamo prikazivanjem filma.

(prikazivanje filma)

Besarta Vasija: Počinjemo sa drugom sesijom. Ja sam Besarta Vasija i biću moderator ove sesije diskusija. Pre svega želim da vam zahvalim još jednom što ste našli vremena da dođete na ove konsultacije, koje su veoma značajne za sve nas. Pošto iz iskustva znamo da su odluke često donošene u ime žrtava i ne pitajući uopšte žrtve, ne pitajući za njihove potrebe, ne slušajući ih ili često se oglašujući o njih, mi smo mislili da je veoma značajno da počnemo sa jednom drugom metodom, gde ćemo stvoriti prostor za porodice žrtava koje su najviše patile, kako tokom rata tako i nakon njega. Mi danas otvaramo ovu diskusiju i želimo da ovo vreme bude samo vaše, gde ćete govoriti o vašim potrebama, gde ćete nam reći kako treba da izgleda ova komisija, gde ćete nam predlagati koje zločine treba uključiti, kako će se birati komesari, šta mislite ko će biti njen deo, da li treba da se bavimo posledicama rata, da li treba da se bavimo uzrocima rata. I ukoliko imate pitanja ili vam nešto nije jasno, mi ovde imamo paneliste koji su jako informisani oko ovoga i mogu vam dati odgovore. A sada otvaram diskusiju i ko želi neka izvoli.

Nešto bih vas zamolila: budući da se cela ova diskusija snima i to ostaje kao dokument, molila bih da se, kad god dobijete reč, predstavite imenom i prezimenom. Hvala. Izvolite, gospođo.

Emine Bytyqi: Zovem se Emine Bytyqi, dolazim iz sela Raušić/Raushiq, dakle iz jednog sela koje ima 18 nestalih osoba, a to je veoma teško za nas porodice. Sam naš dolazak svedoči da smo mi, kao članovi porodica nestalih, zainteresovani da se rasvetli

njihova sudbina. Vi, gospodine Blakaj, kažete da se ne zaborave, ali nažalost zaboravljeni su, jer da nisu zaboravljeni, već 11 godina bi se bavilo ozbiljno, ne bi bio toliki broj nestalih, ili će njihov slučaj ostati kao papir bez adrese koji ne stiže nigde. Dakle, 11 godina lutamo na sve strane i nemamo ništa konkretno o njihovom slučaju. Ali, **na nesreću, ili na sreću, ne znam kako da se izrazim, imamo posla sa jednom državom koja ne poznaje jezik dijaloga. Molila bih vas koji ste pokrenuli ovu inicijativu, i čestitam vam i želim vam uspeh ubuduće, da preduzmete konkretne korake, jer imate i našu podršku kao porodica, onoliko kolike su naše mogućnosti, da se rasvetli slučaj svake žrtve, svakog nestalog na celom prostoru unutar Jugoslavije, a naročito na Kosovu.** Hvala vam, možda nisam znala kako da se izrazim, jer sam uzbuđena i teško je da opišem slučaj jedinog brata zbog koga već 11 godina lutam i ne znam ništa konkretno gde se nalazi, gde je nestao. Njih je neko odveo. Oni koji su ih odveli bili su vojnici, slušali su jednu državu, ta država je imala komandu, zbog toga se ovim treba baviti ozbiljno i bilo bi mnogo lako da se rasvetli njihov slučaj. Hvala vam.

Besarta Vasija: Hvala. Bekim želi da govori. Izvolite.

Bekim Blakaj: Želim da veoma zahvalim gospođi Bytyqi i za učešće i za podršku koju nam daje u ovom procesu. Jako dobro mogu da razumem vaše stanje i nije nimalo lako to što, i nakon 11 godina, ne znate o sudbini vašeg najmilijeg. Ja ću samo dati jedan primer. Čini mi se da je u filmu koji smo pogledali jedna osoba spomenula, mi danas imamo još jednu osobu koja je došla iz Vučitrna/Vushtrri i sećam se kada smo ga intervjuisali. On je nakon nekoliko godina pronašao članove svoje porodice. I kada smo ga intervjuisali i pitali kako se osećao kad ih je pronašao, rekao mi je da je taj dan bio dan kada se najviše radovao.

Postoje institucije, konkretno na Kosovu/Kosovë postoji i Vladina komisija za nestala lica, koja zajedno sa ostalim međunarodnim institucijama, kao što su Međunarodni crveni krst, Međunarodna komisija za nestala lica, radi u pravcu identifikacije. Međutim, rezultati nažalost nisu onakvi kako se očekivalo, zbog toga i ideja da se osnuje jedna ovakva komisija jeste da se pomogne na rasvetljavanju sudbine nestalih osoba. I kada sam spomenuo kojim povredama treba da se bavi komisija, na prvom mestu su nestala lica.

Bilo je različitih iskustava u prethodnim komisijama koje su formirane u svetu i najuspešnijom među uspešnima za identifikaciju nestalih osoba pokazala se komisija Maroka. Ne mogu se sada pozivati na tačne brojeve, ali je bio veliki broj – na hiljade nestalih, a kada je komisija okončala svoj posao ostalo je samo još 40 nestalih osoba. Tako da se nadam da će komisija kao primarnu misiju imati istraživanje sudbine nestalih osoba. Hvala.

Besarta Vasija: Hvala. Izvolite.

Emine Blakaj: Mnogo hvala i želim vam uspeh da što pre rasvetlite slučajeve. Hvala mnogo vama gospodine Blakaj.

Besarta Vasija: Mnogo hvala. Neko drugi? Bilo ko ko ima pitanje ili preporuku može da se javi. Izvolite, prvo dama, zatim onaj gospodin tamo.

Fatmire Dervishaj: Ja sam Fatmire Dervishaj, iz opštine Istok/Istog. Moje pitanje je: parlament koje države u bivšoj Jugoslaviji je usvojio ovu inicijativu? Koja država: Srbija, Bosna ili Hrvatska?

Besarta Vasija: Hvala. Neka se postave i druga pitanja, a zatim će vam odgovore dati gospođa. Izvolite, gospodine Zaim.

Zaim Elezi: Ja sam Zaim Elezi, inače sam direktor Fondacije za zaštitu ljudskih prava nacionalnih manjina Kosova Bolja perspektiva. Imam dva pitanja za vas. Odnosno jedno pitanje i jednu konstataciju. S obzirom da u razgovoru sa nekim našim ljudima iz porodica nestalih, ljudi se ne slažu sa našnom kako su u ono vreme žrtve sahranjivane i žele da se izvri ekshumacija i dokaže njihov identitet preko DNK. Ja bih vas zamolio da me uputite kome da se obratimo, kojoj organizaciji s obzirom da sam ja jedno vreme bio član VRIK-a, to je bila međunarodna organizacija koja se bavila posledicama rata i identifikacijom žrtava. Njihovo sedište se nalazilo u Orahovcu/Rahovec. U ovom konkretnom slučaju zamolio bih vas, s obzirom da ja nemam informaciju i ne mogu da dam odgovor porodici žrtve da me uputite na pravu adresu. Još jedna konstatacija s moje strane. Imam primedbu od žrtava, nezavisno od toga da li su nastale tokom rata ili posle rata, da se vrši pritisak na njih da prihvate identifikaciju žrtve na osnovu nekih delova garderobe. Ja znam da se DNK danas vrši za vrlo kratko vreme, za negde možda najviše dve nedelje i da nisu onolike pare kao što su nekada bile i preporučio bih, odnosno zamolio bih vas kao rukovodeće ljude ovoga tela ovde da izvršite pritisak na kompetentne funkcionere da prethodno urade DNK, pa tek onda da izvrše pokop žrtve jer dovoljno je videti lica ovih ljudi ovde koji su pored nas, koji imaju žrtve koje su nestale tokom rata. Oni su pod stalnim stresom i stalno doživljavaju stres, možda se trzaju na svako zvono telefona ili zvono na vratima. Vi ste samo malopre rekli da je čovek, kada je bio siguran da je to njihov član porodice da je za njega bila, bez obzira što je mrtav čovek, da je za njega ipak bila jedna radost jer zna da je našao kosti da se na neki način njegova duša umirila. Zato bi vas zamolio, još jednom apelujem na to da se utvrdi, bar danas ima tehničkih sredstava da može tačno da se odredi identitet žrtve jer se dešavalo više puta da porodica sahrani nekoga koji nije njihov, pa se to vrši ekshumacija, a ti su stresovi. Trebamo bar u najmanju ruku da ih toga poštedimo. Hvala.

Besarta Vasija: Hvala. Na pitanje gospođe Fatmire odgovor će dati Nora, a zatim Bekim.

Nora Ahmetaj: U redu, Fatmire. Koje države u bivšoj Jugoslaviji su usvojile inicijativu za ovu komisiju? Da, proces se odvija paralelno u svim državama bivše Jugoslavije koje su nastale iz nje. Te države su Srbija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Kosovo. Kasnije se konsultacijama priključila i Makedonija zbog sukoba 2002. godine a priključiće se i Slovenija jer je i ona bila učesnik u prethodnom sukobu tokom raspada države Jugoslavije.

Proces ni u jednoj zemlji nije otišao negde napred, negde nazad. Diskusije, više intenzivnije tokom 2008. godine, bile su na Kosovu ali takođe i 2009. godine. Predviđen je zajednički plan da se u celom regionu odvija istovremeno, i mi u načelu, do polovine 2010. godine planiramo da završimo i nacionalne i lokalne konsultacije. Dakle, u svim državama se održavaju nacionalne konsultacije i onako kako mi održavamo ovde, istovetno je u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, a počecemo i u Makedoniji. Nedje polovinom 2010. godine završavaju se konsultacije i počinje prikupljanje potpisa. Predviđeno je da se u celom regionu skupi milion potpisa, i ta proporcija potpisa ide 1 potpis na 20 stanovnika. Kosovo, kako smo izračunali, sa 2.200.000 stanovnika, treba da ima negde 110.000 potpisa. Bosna, Srbija, Hrvatska imaju druge cifre, jer imaju i veći broj stanovnika. Prikupljanje potpisa trajaće 4 meseca, biće obučene ekipe, obučiće se dobrovoljci koji će raditi na prikupljanju potpisa. Ne zaboravimo da svaka država ima svoje zakone. Veton je veći ekspert za zakone, što se tiče glasova, ali zakoni relevantnih država uzimaće se u obzir. Kada prikupimo milion potpisa, onda te potpise upućujemo parlamentu. Još se ne zna tačan modalitet, da li će se ići... jer se ceo ovaj proces odvija pod nadzorom međunarodne zajednice. To nismo rekli, ali ceo proces se odvija pod nadzorom međunarodne zajednice i sa njenom maksimalnom podrškom. Kad kažem međunarodna zajednica, to su: Evropska komisija, zemlje kvinta, znači oni koji donose odluku na globalnon nivou. I u trenutku kada se prikupe potpisi, što se predviđa za kraj 2010. godine, onda potpise upućujemo Parlamentu i Parlament Kosova diskutuje o tome.

Da vam dam jednu infomaciju: Parlament Južne Afrike diskutovao je 300 sati da li da prihvati komisiju ili ne. To se desilo skoro pre 20 godina. Znači, parlament ima dosta posla i nismo mi ti koji odlučujemo o ovome. Svaki parlament u svojoj državi diskutovaće po tom pitanju. Neće se odvijati proces na Kosovu pre onoga u Bosni, Srbiji ili Hrvatskoj. Datumi su isti, odvijaće se paralelno. E sad, da li će biti neki drugi modalitet ili će biti neki međunarodni dogovor gde će se lideri dogovoriti i onda oni daju parlamentima da te sporazume legitimišu, to je posao koji pripada političarima, mi možemo samo da nagađamo ili u hipotezama da pričamo o tome. Ali to je procedura. Ništa se nije dogodilo, nijedan parlament nije ništa usvojio. Sve ide po planu i u trenutku kada se prikupe potpisi onda, kako sam rekla, naše se završava, civilno društvo okončava svoj rad i posmatra, sada nadgleda šta rade parlamenti. Jer ne znači da ćemo se mi, kada okončamo rad sa potpisima, povući i reći Parlamentu: „Vi radite šta

hoćete.“ Ne! Jer je to u interesu žrtava, u interesu porodica, u interesu cele države ali i budućih generacija. Dakle, mi i dalje treba da vršimo pritisak da oni ne ispolitizuju mnogo to pitanje. Tako stoje stvari, takvi su planovi.

Fatmire Dervishaj: Ukoliko naša skupština usvoji ovo, govorim o budućnosti, jer ovde treba da se uradi dosta posla, onda ostaje da se usvoji i u Skupštini Srbije, Hrvatske i Bosne. Ja sam veoma sigurna da Skupština Srbije to neće učiniti, jer su oni ljudi koji su činile zločine. Veoma sam sigurna!

Veton Mujaj: Govorila je i Nora o milion potpisa i zašto ih skupljamo. Na primer, da se pokrene neko pitanje u Skupštini Kosova nije potrebno više od 10.000 potpisa. Ali mi ćemo na Kosovu skupiti 110.000 potpisa. Ideja je da se u regionu bivše Jugoslavije skupi milion potpisa, jer po zakonu Evropskog parlamenta jedno pitanje počinje da se diskutuje u tom parlamentu ukoliko je sakupljeno milion potpisa. Kosovo ima 10.000, Srbija čini mi se da ima 30.000 za određeni rok, dok Evropski parlament ima milion potpisa. Naš cilj je da sa ovih milion potpisa, osim tih zemalja, malo bockamo i Evropski parlament i na neki način to bude neka vrsta pritiska odozgo na neke zemlje koje ne budu htele da to prihvate, kao što je ovde spomenuta Srbija, koja možda neće hteti da prihvati. To treba biti pokušaj pritiska ne samo na Srbiju, već na sve druge zemlje, ukoliko ova komisija ili mandat komisije bude veoma jasan i mnogo dobar – onda će naš podstrek biti da se angažuju svi akteri da to postane realnost u ovim parlamentima.

Bekim Blakaj: Ja bih želeo da odgovorim gospodinu Zaimu Eleziju. Prvo, zahvaljujem na učešću, na postavljanju pitanja i komentarima.

Spomenuto je da neke porodice nestalih lica sumnjaju da nije možda izvršena pogrešna identifikacija osoba iz njihovih porodica i gde treba da se jave ukoliko žele da izvrše ponovnu identifikaciju na bazi DNK metode. Ja mislim da je najbolja adresa da se postavi to pitanje OMPF ili Kancelarija za nestala lica i sudsku medicinu u Prištini/Priştinë. Ova Kancelarija trenutno je pod nadležnošću EULEX-a. Ta institucija je najkompetentnija i od nje treba tražiti da se uradi ponovna identifikacija DNK metodom. Ipak, slučaj može se prijaviti i Vladinoj Komisiji za nestala lica koja kasnije predmet procesuirá na više instance. Dakle, ja verujem da Kancelarija za nestala lica i sudsku medicinu ne odbija nijedan takav zahtev. Oni su zainteresovani da bude što više tačnih identifikacija. A ja nemam saznanja da, bar poslednjih godina, bilo koja institucija koja se bavi pitanjem nestalih lica insistira da se preda telo porodici bez DNK ekspertize, ili da ne kažem, identifikacijom na tradicionalan način.

Kao što znate svi vi, a naročito porodice nestalih lica, negde oko 400 posmrtnih ostataka nalazi se u prostorijama ovog Instituta za sudsku medicinu, jer nema pozitivne identifikacije. Uzorci krvi su uzeti od porodica ali ne rezultiraju pozitivno sa uzorcima kostiju. Može biti dosta razloga, međutim, ja lično verujem da je razlog ili glavni problem

što su možda odmah posle rata mnoge porodice izvršile ekshumaciju masovnih grobnica i na tradicionalan način – na osnovu stvari ili neke oznake – konstatovali da to telo pripada njihovoj porodici i zatim su ga sahranili, a da u međuvremenu nisu dali krv na analizu. Zato je moglo da se dogodi da se izvrši neka pogrešna identifikacija, i to može da se odnosi i na sva ona tela koja još stoje u prostorijama Instituta za sudsku medicinu. Ja bih apelovao na sve porodice, jer često imamo porodice koje nam dolaze u kancelariju i kažu to što ste rekli vi: „Hoćemo da budemo sigurni u to da li smo sahranili člana naše porodice ili ne.“ Dakle, ohrabrimo sve one porodice koje sumnjaju u to da još jednom procesuiraju slučaj. Hvala.

Besarta Vasija: Hvala, Bekime. Da li ima još neko? Ja bih vas zamolila da se osećate slobodnima. Ovo je prostor za vas. Izvolite, gospođo.

Muniba Rastoder: Ja sam Muniba Rastoder. Moj muž je odveden 13. juna 1999. godine u junu mesecu. Uzet je Sejdo Rastoder. Ne, izvinjavam se, molim te. 15. jula 1999. godine nađen je... molim te pročitaj ovo nekako, ne vidim skroz. "Albanci su se vratili 13. juna 1999. godine juna meseca, a on je otet 15. jula 1999. godine ispred svoje kuće. Leš mu je nađen pod Radovačkim/Radavc mostom avgusta meseca." Radovački most je obližnje selo Vitimirica/Vitomiricë. Posle mesec dana su njega našli, tad sam ja pobegla sa decom. Ja sam treći, četvrti dan pobegla od kuće jer kuća mi je razrušena. Morala sam da napustim kuću, to će se sve znati razlog zbog čega šta i kako. E hoću sada da znam. Posle mesec dana je muž nađen, sahranili su ga. Kako su ga našli pod mostom tako su ga doneli u džak i sahranili su ga. To sam kasno čula. Ni danas dana nema od njege ništa. I što kažu da su ovo naradili, ovo niko ništa nije radio, to ej kao da je jedno pašče poginulo, a ne moj muž. Četvoro dece mi je ostalo, najstarije je sedam godine, a najmlađe 14 meseci. I hoću da znam gde da se obratim na tačno vrijeme i na tačno mesto. Jer i danas tremu imam, možda se sa ubicom u prolasku viđam, nazdravljam i sve, ali ja hoću da znadem, sutra moje dijete neko da ubije tako ću ga isto sahraniti kao i muža mi. Hoću da znadem sve o mom mužu. Niko mi više ništa... i ajde, čao.

Besarta Vasija: Hvala puno. Neko drugi? Da li neko želi da odgovori na postavljeno pitanje? Izvolite.

Amel Sijarić: Ja imam isto jedno pitanje. Sijarić Amel, Vitimirica/Vitomiricë. Moj otac je ubijen 15. oktobra 1999. godine nakon rata, normalno, Albanci su vratili, Bošnjaci, ko je tada izbegao za vreme rata. On je po tradiciji bio lovac i to mu je bio hobi. Izašao je sa mlađim bratom mojim i sa jednim komšijom, nedaleko od kuće, možda jedno dva kilometra. Tada je bila i škola, počela je škola, mi smo išli u školu, ja sam se vratio kući, pitao sam gde je otac, oni nisu znali, onda sam krenuo da ih tražim, ceo dan se nisu vratili. Nedaleko od kuće sam našao brata i komšiju, taj komšija je bio čovek sa završenom vojskom, 40 godina je možda imao, znači on je znao kako da deluje u toj

situaciji. Oni su bili sa njim ali nisu bili toliko blizu da bi videli ko i kad ga je pucao. On je ubijen iz automatskog oružja, a oni nisu videli ubicu jer bili su daleko od njega i šuma je to bila i od tada morali smo da idemo u štab, čuli su se pucnji kaže, mi smo otišli u Štab UČK u Peć/Pejë, nekadašnja RAI banka, ti je sada OESC, uzeli smo jednog iz UČK štaba, otišao je sa nama tamo, mi smo pronašli telo ubijenog mog oca, onda smo se vratili natrag u grad, uzeli smo UNMIK policiju i KFOR je tada bio na snimanju, na obdukciji gde se vrši obdukcija. Od tada niko nam nije dao jasan odgovor niti nam je dao ikakav znak, niti slučaj, o čemu se radi, zašto i zbog čega bi to moglo biti. Mi nikad nismo imali problema ni sa jednim narodom, ti smo mnogo godina, pomagali smo svima i ja bih samo želeo da znam kako je moguće da se dođe do tog slučaja i gde treba da se obratim, da se raspitam u vezi tog slučaja. Znači on je ubijen, niko o tome nije objavio, ni policija nam nije dala izveštaj o obdukciji i da li su nekoga našli ili nisu nekoga našli, da li je neko sumnjiv ili nije. Samo bih želeo to da znam, ima li neki trag ili nešto da se zna o tome. Toliko. Hvala.

Besarta Vasija: Hvala. Bekime?

Bekim Blakaj: Ja ću pokušati da kratko odgovorim gospođi Rastoder i gospodinu Sijariću.

U ovom slučaju vi treba da stalno insistirate kod policije da nastave istrage, da se ne prekida istraga, da se sazna sudbina članova vaše porodice, iako ste vi sahranili njihova tela. Međutim, bilo kako bilo, potreba je porodice žrtava da zna istinu – zašto se dogodilo, ko je učino i da traže odgovornost. Dakle, vratiću se na onu prepodnevnu sesiju kada sam danas govorio. Nestala lica treba da budu glavni mandat za komisiju, ali i ostali teški zločini –ubistva, silovanja i tako dalje. Dakle, verujem da će i oko ovih slučajeva komisija dosta pomoći, ali u ovoj fazi i u ovom trenutku ja bih vam sugerisao da ponovo insistirate kod bezbednosnih i istražnih organa da se bave vašim slučajevima. Hvala.

Besarta Vasija: Neko drugi? Izvolite. Izvolite, gospodine.

Tahir Rraci: Ja sam Tahir Rraci, biši politički zatvorenik i preživeli masakra u Dubravi/Dubravë. Pozdravljam vašu inicijativu za formiranje ove komisije i svaku drugu inicijativu koja vodi ka otkrivanju nestalih i ubijenih, ali i onih koji su počinili zločine. Dobrodošla je i dobro dočekana od stanovništva. Za mene to je najveća briga.

Ja neću govoriti o doživljajima u zatvoru Dubrava/Dubravë, o tome sam već dao jednu izjavu pre nekoliko godina kod gospodina Blakaja i drugih kompetentnih ljudi i taj masakr u Dubravi/Dubravë je obelodanjen. Ali moram da govorim jer imam malo nade u funkcionisanje ove komisije, imajući u vidu samu državu Srbiju.

Mi, politički zatvorenici, na čelu sa Rešatom Nurbojom/Reshat Burbojën, Jahja Lukom/Jahja Llukën i još nekim drugovima koji smo štrajkovali glađu ispred zatvora Dubrava/Dubravë, dana 20.9.2000. godine, 8 dana. U to vreme Kušner je bi glavni administrator ovde. On je slušao svog predstavnika, bio je u to vreme u Njujorku, postavili smo nekoliko zahteva koji su prihvaćeni a koji od tog vremena nisu ostvareni. Neke od njih moram da spomenem:

1. Zahtev za bivšeg direktora zatvora Dubrava/Dubravë Acu Rakočevića i bivšeg komandanta zatvora Mikija Vidića da javno imenjuju izvršioce masakra Dubravi/Dubravë da kažu gde su tom prilikom odneli tela naših ubijenih drugova.
2. Zahtev od bivšeg nadzornika zatvora Dubrava/Dubravë Branka Komatine da kaže kome je predao Ukshin Hotin, u nedelju 16.5.1999. godine, jer je on bio posljednja osoba koja ga je odvela iz paviljona i pratila do izlaza iz zatvora Dubrave/Dubravë. U protivnom, on će zauvek biti odgovoran za sve ono što se dogodilo drugu Ukshin Hoti.
3. Od Haškog suda tražimo momentalno podizanje tužbe protiv odgovornih za masakr u zatvoru Dubrava/Dubravë, od 21. do 24. maja 1999. godine
4. Tražimo od Saveta bezbednosti da odredi jednog izaslanika. Njega je odredio.
5. Uputili smo apel i novom predsedniku Međunarodne komisije za nestale, da ponudi međunarodnu nagradu za sve one koji imaju informacije koje vode do otkrivanja hiljada nestalih osoba na Kosovu.

Dakle, to su bili neki od zahteva. Ali šta se desilo? Nijedan od njih nije ispunjen. U međuvremenu, dana 27-og, kada nam je nuđeno da prekinemo štrajk, osam dana štrajka glađu, Specijalni predstavnik Generalnog sekretara istog dana je imao brifing u Njujorku.

Citiram neke od reči gospodina Kušnera u Savetu bezbednosti, 27. septembra 2000. godine.

Jedan drugi problem koji opterećuje situaciju jeste sudbina nestalih osoba i zatvorenika. Žao mi je što vam sa ovim dosađujem. Ja sam ovaj problem isticao ovde nekoliko puta i drago mi je što je Komesarijat za izbeglice Ujedinjenih Nacija imenovao jednu posebnu delegaciju koja se bavi sudbinom zatvorenih i nestalih osoba, ali se plašim da neće postići puno za kosovske zatvorenike i nestale, ukoliko međunarodna zajednica ne vrši pritisak na Beograd da on promeni svoj tvrdokoran stav.

Neću da dužim mnogo. Međutim, jedan viši organ od Saveta Evrope, od naših vlada, od Vlade Srbije, jeste Savet bezbednosti. Njegovi ljudi su bili ovde, ali ni dan-danas ne mogu promeniti nešto nabolje. Vama želim srećan rad, želim uspeh i imate našu podršku i svih onih koji imaju nestale članove porodice. Mnogo hvala.

Besarta Vasija: Hvala. Izvolite, Nora.

Nora Ahmetaj: Gospodine Rraci, ja ću dati samo moje mišljenje i možda je političko, ali na kraju krajeva, za to sam se i školovala i povezujem malo tu informaciju sa komisijom.

U junu 2009. godine, prošlog leta, kada je gospođa Kandić dobila veliku nagradu od civilnog društva u Uroševcu/Ferizaj, tim povodom su pozvali i nas i okupili se tu. Dodeljivanje te nagrade je bilo inicirano upravo od političkih zatvorenika. Kao što znate, grad Uroševac/Ferizaj imao je dosta političkih zatvorenika. „Fond“ i gospođa Kandić lično, nastojala je 1998. i 1999. godine, ali i ranije, da učini nešto, ne samo za njihovo oslobođenje već i oslobođenje drugih zatvorenika u zatvorima Srbije. I sećam se, kao danas, spomenut je direktor zatvora Dubrava/Dubravë ali i direktor Centralnog zatvora (CZ) u Beogradu, u Požarevcu i drugih zatvora u Srbiji. Zatvori su u nadležnosti Ministarstva pravde i zna se ko je u to vreme, u vreme Miloševića, ali i pre, bio ministar pravde, pa čak i imena i prezimena imam negde zapisana, ali se sad ne sećam.

Kao što ste vi rekli, Savet bezbednosti je najviši organ koji nije mogao da reši ovaj problem. Savet bezbednosti ne može da ubedi Srbiju da izruči Ratka Mladića, a ne može ni Evropska komisija. Ne mogu ni sve one države koje na neki način žele da daju nagradu, da je uključe u Evropsku Uniju, jer oni imaju Mladića ali ga ne daju. Dakle, trebalo bi, i naše je građansko pravo, da se isprobaju svi načini, sve opcije, jer uvek gde ima problema ima i rešenja i mogućnosti da se natera ta država da se suoči sa zločinima i da izruči ratne zločince.

Šta može da učini komisija? Mi smo napomenuli da kada se odredi mandat komisije detaljnije će biti opisani zločini koji će se istražiti i utvrditi i jedan od tih zločina odnosiće se i na zatvorenike zatvora Dubrava ili za nestale. Oni nestali negde su se izgubili, oni nisu odvedeni samo iz kuća, već i iz zatvora, ulica, fabrika. I to ukoliko uđe u mandat komisije, civilno društvo je to koje treba da predloži i kaže: ne da vi predlažete, već vi ćete dati sugestije i ja želim da se nestali iz zatvora Dubrava/Dubravë uključe u mandat komisije i onda, u trenutku kada se usvoji i parlamenti prihvate ovu komisiju, normalno da će se one utvrditi. Onda, mi ćemo pretpostaviti i nadati se da kada Srbija potpiše, onako kao sve druge države, i preuzme odgovornost za nalaze ove komisije, ima da vrati i nadoknade. Ona ne može da ne da podatke koje ima u arhivama, a mi znamo da oni imaju te podatke po državnim arhivama o tome gde se i šta se dogodilo.

Zato mi polazimo od ove pretpostavke i sad je hipotetički koliko će prihvatiti Parlament Srbije jednu komisiju. Mi znamo da će Srbija najviše odgovarati, pošto je bila inicijator četiri rata. Međutim, naše je da pokušamo, naše je da uključimo i pitanje zatvora Dubrava/Dubravë i nestalih u našem zahtevu za komisiju, a šta zatim rade parlamenti drugo je pitanje, ali da ne pređemo na ovo pitanje već na sledeće pitanje.

Dakle, mislim da sada mi ne treba da se služimo hipotezama i da kažemo da sada neće ispasti ništa od ovog posla i da Savet bezbednosti nije učinio ništa, ali zašto to da ne probamo ovo. Nešto mora ispasti na kraju.

Besarta Vasija: Hvala. Izvolite, Bekime.

Bekim Blakaj: Ja razumem veoma dobro zabrinutost gospođe Dervishaj i gospodina Tahira i jako smo svesni sa kakvim izazovima imamo posla. Izazov je veliki, zato nam je potrebna podrška od vas koji ste ovde i svuda kako bismo postigli cilj i da vršimo pritisak na svaku državu, ne samo na Srbiju, da se stvori ova komisija.

Veton je spomenuo cifru od milion potpisa i to je od velike važnosti, jer nijedna vlada i nijedna država ne može da ignoriše milion potpisa. Hvala.

Besarta Vasija: Hvala. Izvolite, da li želi još neko?

Budući da smo tokom 2009. godine imali intenzivan proces konsultacija, tokom kojih su proizišle razne preporuke... I Bekim je rekao ranije da smo imali učesnike koji su mislili da nam je potrebna regionalna komisija koja bi se bavila posledicama, dakle evidentiranjem zločina i šta se tačno dogodilo, a dugi deo učesnika mislio je da možda treba početi i sa uzrocima.

Ja bih vas pitala šta mislite: da li treba da vršimo pritisak za formiranje komisije koja će evidentirati sve zločine koji su izvršeni na Kosovu i regionu, bez obzira na nacionalost, ili treba da istražuje još dublje i da traži zašto je došlo do toga da imamo rat?

Zatim: da li se slažete da ova komisija istražuje samo zločine, kao što su, na primer, nestale osobe, silovanja, masakri, torture ili mislite da treba da istražuje još nešto drugo? U vezi s tim čuli smo i gospodina u vezi s zatvorom Dubrava. Imali smo slučajeve gde su učesnici tražili i istraživanje trovanja učenika u školama (na Kosovu). Neki drugi su, na primer, predlagali i tražili da se istraži i slučaj ubistva vojnika u vojnim kasarnama bivše Jugoslavije. Ova inicijativa je veoma ozbiljna i to se čini samo zarad žrtava. Znači, ovo je vaš prostor. Ja bih zamolila sve vas da se osećate slobodnim i iskažete svoje brige i date vaše preporuke o tome šta treba da istražuje ova komisija, kojim zločinima da se bavi. Zatim, tu je i drugi problem: da li treba da se imenjuju zločinci? Imamo, na primer, slučajeve, kao što nam je pričala Nora, iskustva drugih zemalja koje su imale komisije i gde su imenovani zločinci – počinoci zločina. Bilo je i zemalja gde je to zaustavljeno zbog toga što ukoliko se imenjuju zločinci, onda ima šansi da parlament ne usvoji, jer u mnogim državama ima ljudi koji mogu biti optuženi za ratne zločine. Postoji još jedan drugi problem koji se pojavio kroz konsultacije, a to je da li treba dati amnestiju ratnim zločincima ukoliko oni nama daju informacije o tome gde su masovne grobnice ili gde su nestale osobe.

Dakle, ovi problemi se tiču svakoga od nas i u vezi sa ovim tražimo mišljenje od vas, tražimo preporuke od vas kako treba da izgleda mandat ove komisije. Vi ste značajni i vaše razmišljanja za nas su važna. Ne želimo da se stvori mandat ne znajući vaše potrebe. Zato bih vas molila da se osećate veoma slobodnim da se uključite u diskusiju. Mi smo ovde radi vas. Izvolite.

Fatmire Dervishaj: Razloge zbog kojih je došlo do ubistava, nestanaka, proterivanja i slično, ja ih ne vidim jer smo mi bili u svbojo zemlji. Međutim, dobro je da komisija istražuje, na njoj vam čestitam i daj bože da vam ide dobro, da bismo znali kako je učinjen zločin, slučaj gospodina Tahira i mnogo drugih slučajeva nestalih. Dakle, samo da znamo gde su ljudi, jer drugi razlozi... Znači da se otkriju mesta gde su, gde je izvršen zločin, da se pronađu zločinci, da se izvedu pred sud i da ih mi vidimo. Naprosto da se mi nekako budmeo zadovoljni. Već je prošlo 11 godina, ali ne vidim zašto sr mora znati razlog zbog čega se to dogodilo. Mi svi znamo zašto! To sam imala.

Besarta Vasija: Da, izvolite gospodine Tahir.

Tahir Rraci: Hteo sam još nešto da dodam, pošto ste nas pozvali ovde. Ja sam i na početku rekao, zahvaljujem mnogo i **podržavam inicijativu koju ste pokrenuli, kao i svakoga ko pokreće tu inicijativu. Bilo je reči da vi sada tražite naše direktne odgovore... Da li oprostiti zločincima? Ne! Zašto za nešto drugo ceo svet im ne oprašta? Vi ste spomenuli neke države. Vi treba da kažete tako, ali i danas se traže oni iz Aušvica, traže se i drugi ljudi da se osude za svoje zločine, jer ukoliko se ne osude zločinci, oni će sutra ponovo počiniti zločine.** To je jedno.

Drugo: kako doći do otkrivanja slučajeva? Istakli ste malo pre fond od 10 ili 20 miliona, ne znamo koliko. Ukoliko nemaš jak fond... onaj što podržava ovu komisiju i daje fond, parama može doći do nalaženja, jer ljudi uz pomoć para mogu da pokažu mesta gde se dogodilo, ti ljudi su oni koji rade u Srbiji, rade na Kosovu. Kad mu ti ponudiš sredstva, on će otkriti, reći će da su učinjeni tu i tu zločini, nalaze se ovi leševi ovde ili tamo.

Kako mi da govorimo o tome da oslobodimo zločince kada još nismo pronašli ni leševe?! **Moje mišljenje je da ćete imati našu podršku, ali kako će izgledati komisija, ima vremena da se o tome raspravlja. Ukoliko je ratifikuju parlamenti ovih država, onda ćemo ponovo razgovarati o modalitetima komisije.** Hvala vam.

Besarta Vasija: Da, Nora, izvolite.

Nora Ahmetaj: Dobro je što ste istakli problem ili značenje reči. Kada je odlučeno da počnemo istraživanje o ratnim zločinima i da se osnuje ova komisija ili inicijativa – Koalicija, a vi Bekime možete da me ispravite jer znate dobro, kategorične su bile žrtve – porodice žrtava ali i svi oni koji su se bavili zaštitom ljudskih prava i komisija koja se zove Komisija za istinu i utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji,

ni u kom slučaju se ova komisija neće zvati Komisija za amnestiju ili Komisija za praštanje.

U svetu nema mnogo komisija za amnestiju. Postoji samo ona u Južnoj Africi, ali zato što je postajao dogovor da Komisija za amnestiju amnestira one ljude koji ili traže javno izvinjenje ili daju malo vrednije informacije o zločinima. Međutim, ne, to ne mora biti obavezno tako, već to ostaje žrtvi da odluči, ali će ova komisija biti za pronalaženje činjenica i istine, a ne za amnestiju.

Inače, dobro je što iz nekih prethodnih konsultacija koje smo održali na Kosovu, sećam se da su i mladi i žene isticali problem izvinjenja, i ono može da uđe u mandat, a time mi tražimo da Srbija traži izvinjenje, mi želimo da taj i taj traže izvinjenje i to takođe može da uđe. Ali to su sve sugestije koje dolaze od vas. Jer pitanje amnestije je malo komplikovanije.

Tahir Rraci: Ja želim da se ponovo uključim. Nismo mi za to da se ne prašta, ali, po mom mišljenju, to je poslednja tačka. Malopre sam isticao fondove. Veliki fondovi danas mogu da urade šta god žele. Da uzmemo samo jedan primer. Sigurno da ste vi ovo videli pre mene. Ja imam neke slike ljudi ubijenih u zatvoru Dubrava/Dubravë, kada mi nismo imali hleba da jedemo a kamoli da nam slikaju jednog našeg ubijenog druga. Neko je uzeo od srpskih zatvorenika, od onih koji su bili ordinarni, uzeli su ove slike i verujte mi možda je uzeo za jedan mali iznos ili za paklu cigareta. Kada je u pitanju fond, praštanje dolazi kasnije. Kako može da se traži izvinjenje od mene ukoliko ja nisam pronašao članove porodice. Mi ćemo se ponovo okupiti. Prvo neka se nađu leševi, a praštanje je poslednje. Dakle, to je samo moje mišljenje, ja nisam došao danas da predstavljam ni udruženje političkih zatvorenika, ni zatvora Dubrava već kao pojedinac koji je doživeo taj masakr, izražavam samo svoje mišljenje. Hvala još jednom, možda sam malo odužio.

Besarta Vasija: Hvala. Neko drugi? Da, izvolite gospođo.

Emine Bytyqi: Baš ovde kada čujem reč praštanje ili pomirenje to mi izgleda malo apsurdno. Dok se ne rasvetli i poslednji slučaj nestalih, dok srpska država ne traži javno izvinjenje, ne znam kako baš vi možete da spominjete, ili neko drugi, da se raspravlja o izvinjenju. Ja polazim od same sebe, kada ja ne znam gde mi je član porodice koga su odveli iz kuće bez ikakve krivice i da nemam pravo da znam, kako kaže jedna narodna poslovice – da ga oplakujem na njegovom grobu jer pripada ovoj zemlji. A da traže od mene izvinjenje čini mi se dosta apsurdno, a verujem i za sve članove porodica koje imaju nestale, i ne znam kako mogu da pristanu samo na praštanje. Ali **mi jedva čekamo da jedan zločinac bude osuđen i da vidimo da je dobio zasluženu kaznu, a ovo traženje izvinjenja čini mi se nešto što ne mogu ni da izgovarim, za nas koji smo žrtve, ili za zločinca koji slobodno šeta i bez ikakvog straha ni od koga.** Hvala vam.

Besarta Vasija: Hvala! Možda je ovde došlo do malog nesporazuma. Mi nastojimo da od vas dobijemo mišljenje o tome kako treba da izgleda ova komisija. Mi uzimamo i iskustva drugih zemalja i pričamo vam šta su uradile druge zemlje i šta vi mislite –da li možemo, na primer, da primenimo neko iskustvo neke druge zemlje kod nas, ili mi tražimo nešto drugo.

Pitanje amnestije koje je spomenuto... nije traženje izvinjenja i to se zaboravilo. Ali, na primer, imamo slučaj gde mi imamo puno nestalih lica i možda nemamo nijednu mogućnost da pronađemo naše članove porodica. Ukoliko se jednog dana pojavi neki zločinac i kaže: „Ja ću vam pokazati gde su članovi vaše porodice, ali tražim nešto od vas zauzvrat“. Misli ili da mu se smanji kazna ili da se oslobodi. Da, normalno, on traži nešto od vas da bi dao tu informaciju. Ali to ne znači da će se to odmah primenjivati ovde. Ovo je rasprava u kojoj ćemo mi izneti iskustva, na primer, kako je bilo u Južnoj Africi, gde je počinilac zločina pokazao masovne grobnice, ili rekao ko ih je ubio, ili je otkrio druge zločince i zatim je on oslobođen ili mu je umanjena kazna. Isto to ne znači da se desilo i u drugim komisijama. Apsolutno to može da se ne desi nikad ovde.

Zatim, traženje izvinjenja jesto nešto što dolazi na kraju. Traženje izvinjenja može biti politički gest. Za nas, znači, glavno je da se nađe telo člana naše porodice. Da se nađu masovne grobnice. A koliko će se osuditi zločinci? Pa ja sam pitala, znači, da li ste za imenovanje, jer ima ljudi koji ovde tačno znaju imenom i prezimenom ko je ubio ljude. Imaju ljudi koji su videli svojim očima ko su oni.

Zatim, na osnovu ovih vaših preporuka, postoji jedno radno telo, sastavljeno od eksperata koji će na bazi tih vaših preporuka napraviti model-mandat ove komisije. Mi ne želimo da ostavimo određene ruke parlamentima i kažemo: „Formirajte vi jednu komisiju“, i onda oni naprave komisiju kakva njima odgovara. Zbog toga mi želimo da saznamo od vas, iz vaših usta, kako želite da izgleda ta komisija, dakle na osnovu vaših iskustava, na osnovu vaših zahteva i potreba. Da, izvolite gospodine.

Isa Gashi: Predstavio sam se i ranije. Ja sam Isa Gashi, glavešina sela Pavljan/Pavlan. Pre sam se predstavio kao glava porodice, sad se pretstavljm kao glavešina sela. Imam 15 ubijenih, počevši od 1. januara kada su mi oteli Vetona Kelmendija, a sutradan smo ga našli mrtvog, ustreljenog na nasipu puta. Imam 10 njih koji su ubijeni 14. maja 1999. i spaljeni. Skupljao sam njihove kosti – njihove kosti se skupljaju kao cigarete i od deset njih nisu se napunila ni jedna kolica, i sahranjivao sam. Imam još trojicu koji su kasnije ubijeni, jedan 5. juna, drugi 8. juna i treći 10. juna. I poslednji je ubijen negde 17-18. juna i zna se ko ga je ubio. Ubijen bez krivice i u stanju sam sa celim selom da svedočim da je taj čovek od početka do kraja bio sa mnom sakriven, ostavio pet siročadi, božja grehota. A do danas nekoliko puta sam dao intervju raznim novinarima i u selu Čuška/Qyshk, Pavljanu/Pavlan i u Zahaću/Zahaq –ali nikad ništa nije izišlo na videlo. Tahir Dema, kao veliki i dobar radnik, rahmet mu duša, dosta se trudio, ali ništa

nije izišlo na svetlo dana od njegovog truda i od njih. Ja ne znam ko je osuđen i ko je pozvan da odgovara za te stvari. Uglavnom kod nas, slobodno mogu da kažem, zločine počinio, slobodno mogu reći zločine, jer su ubijeni civili, nedužni stanovnici, odveli su ih iz kuće, 10 su spaljeni u jednoj kući, što kažem, uzeo sam u jedna kolica kosti od njih. Svi su bili nevini. Za to niko nije pozvan na odgovornost. Mi znamo da je njihov glavni bio Mija Brajević, a Mija se danas šeta slobodno. Ja znam da je kod mene došao Milosav Protić, Miroslav Simonović iz Goraždevca/Gorazhdec, kobajagi da traže hranu, jer su ostali bez hrane. Ubijeni su 11. i 14. Maja 1999. Video je gde se nalazimo svi i zamolio sam da prenese pozdrave starešinama Goraždevca/Gorazhdec da smo sada u teškoćama, mislite da ćete možda vi sutra biti u teškoćama. Znajte šta činite i pomagajte ovom prilikom. E pa, Iso, i Lozhanci su bili kod nas. To su rekli, ali mi im ne mozemo nista, to je ofanziva . Kakva ofanziva? Nije bila ni tada ni danas. Njemu sam rekao, mi nismo na frontu. Zna se gde je front. Mi smo civili, stanovnici smo ovog sela i vaše komšije, čuvajte nas. A, ne mozemo mi sa ofanzivom nista. Ubijeno je 14. maja desetoro nevinih, svi u svojim kućama bez krivice, spaljeni su i ništa nije preduzeto do danas. Razočarani smo intervjuima, zbog toga drugovi i oklevaju jer ništa nije izišlo na videlo. **Daj bože da uspete! Daj bože da nam pomognete ovom prilikom! Daj bože da onaj ko radi za ovaj narod, bog mu dao i blagoslovio ga! Ali mi se čini da nas džaba mučite jer nema ništa. Želim vam uspeh!**

Besarta Vasija: Mnogo vam hvala. Neko drugi? Izvolite gospodine. Da li možete da uključite mikrofona, molim vas.

Daut Elshani: Ja pre svega vama zahvaljujem što ste nas pozvali. Vrlo lepo i narod što je došao. Osećamo bol prema svima, svi su ubijeni, masakrirani.

Ja sam otac palih boraca - tri pala borca, tri sina. Ubili su mi ih. Bacili su oružje i ušli u kolonu. Iz kolone su nam ih uzeli i zatvorili u selu Staradran/Staradran, masakrirali su mi ih, ubili su mi ih, vukli su mi sinove kamionom po zemlji i sečeni su motornom testerom za drva. Od tog dana do danas niko nije došao, evo 10 godina, da kaže gde su ovi ljudi, šta se desilo sa njima. Da se konstatuje za Dauta ili Hisena/Hysen, Hasana ili nekog drugog. Ali ništa! Rukovodstvo kao rukovodstvo, samo ako dođu da traže glas, a posle ništa. Neki ljudi se bogate, bogate se naveliko. Ali davno bogami rekao starac, nekad će im se stati na grlo. A mi, svi smo od palih boraca, svi. Časna reč, zahvaljujemo što ste nas pozvali danas, nemamo nikakvu pomoć... Ja sam sada ostao bez tri sina i brata - četiri. Kada dolazite vi, rukovodstvo dolazi i olakšate mi bol malo. Kažu, eto gde njega boli. A onda treba da se pomirim i ja sa tim bolom, sestro. Vaš Tahir imao je jednog sina – Tahir Ahmetaj iz Zablache/Zabllaq. Znam, znam odakle je i ko je. On je ostao sa devet kćeri i kad sednem sa njim, srećemo se i razgovaramo o nečemu jer mu niko nije bio kući. I neka ispričaju i ovi ostali da li je došao neko makar da ih pita: „Da li imaš vode, da li imaš koji komad drva, da li imaš hleba“, ili bilo šta, jer smo mi dali malo krvi. Dali smo! I opet, na kraju krajeva, da nije bilo te krvi ovih naših

muškaraca, bogami ni Amerika ni niko u ovoj zemlji nikada ne bi došao, ne bi gazili nikad po ovom Kosovu, Albanci ne. Jer ja sam odlazio u Skadar, tamo su me odveli. Tamo sam živeo 2-3 meseca sa porodicom. Kada sam došao, nakon 6-7 meseci našao sam muškarce u selu Staradran/Staradran.

Od rukovodstva od početka do sada nemamo nikavu pomoć. Slažem se sa onom sestrom jako, jako mnogo, i nisam hteo da pričam, ali da se konstatuje i da se pridružim njoj. I ovome jaranu ovde, jer iz Dubrave/Dubravë 115 njih, ja sam ih izvukao iz zemlje i 255 ovde u Peći/Pejë, tražeći moje sinove. I sad šta da radim, treba da ih nađemo. I na kraju njih su sahranili u selu Staradran u neke grobove tamo u Mavraj, našli smo ih masakrirane, skupili smo im komade – sa drvenim kolima, tu je bilo 15-16 ljudi. I hvala vam. Nemojte mi zameriti jer možda nešto grešim, ali ukoliko grešim možete me ispraviti.

Ali budući da ja nemam nikakve pomoći, mislim da nemate ni vi. Eh, ukoliko tamo gore u rukovodstvu imaš nekog jako bliskog, on će ti pomoći.

Hvala vam mnogo što ste nas pozvali. Toliko sam imao.

Voleo bih da se grobovi onih sinova malo uredi, jer su oni ubijeni kao vojnici, nisu ubijeni kao civili, niti su ubijeni dok su krali niti kao lopovi. Oni su ubijeni kao vojnici. Sali Lajći/Sali Lajqi ih je ispratio, otišla se deca u Albaniju sa 12 konja. To je istina. Sali Lajći/Sali Lajqi je živ. Daut Haradinaj dao im je rešenja, bili su četiri i po meseca vojnici, sakrili su mi dokumenta. Neko ih je sakrio, neko ih je razbacao tamo-vamo, a te ljude znamo.

Još jedno, izvinite. Oni Srbi koji su tu ubili moje sinove, oni svi su bili komšije. Nisu bili daleki. Dosta ih znamo. 12-orica su tu bila poznata. Bilo je i Bošnjaka i kaura. Možda je bio još koji Albanac, ali nisam ih prepoznao. Hvala vam. Toliko.

Besarta Vasija: Hvala. Bekime, izvoli!

Bekim Blakaj: Hvala gospodine Eljšani/Elshani. U stvari tokom ove debate ovde izvući ćemo neke vaše ideje, a gospođa Dervišaj spomenula je da možda uzroci svih ovih ratova nisu toliko bitni da bismo saznali istinu. I gospodin Eljšani/Elshani je spomenuo jednu vrstu podrške i pomoći, kako naziva on to.

Pošto nismo govorili konciznije kako će izgledati komisija, treba reći da komisija, kada se bude formirala, imaće mandat, čime će se baviti i mi svi smo se složili da treba da se bavi pitanjem nestalih osoba, ubijenih lica i, normalno, tu je uključen i zatvor Dubrava/Dubravë jer su te osobe ubijene, a neki od njih su nestali i tako dalje.

Kada komisija okonča svoj rad, znači, istraživaće na terenu, zato i naša ideja jeste da se ona zove Komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim povredama

ljudskih prava. Sakuplja činjenice i piše izveštaj u kome će navesti kako su se oni dogodili, gde su se desili. I tu smo se složili da treba da se imenuju oni koji su počinili zločine.

Međutim, na kraju, komisija mora da ima preporuke. Znači, izlazi sa preporukama. Obično, sve komisije koje su fomirane do sada u svetu, među preporukama su imale reparacije, odnosno nadoknadu za žrtve. Ne uvek, nadoknada treba da bude materijalna, iako se skoro u svim komisijama uključuje materijalna nadoknada, ali ona može biti i simbolična, recimo podizanje spomenika ili nekoliko spomenika ili određivanje datuma ili sedmice koja će biti posvećena žrtvama. Ali uvek komisija izlazi sa preporukama i u prvom planu su preporuke koje se odnose na nadoknadu za žrtve ili za njihove porodice.

Ja verujem da će REKOM – regionalna komisija u ovom slučaju, imati jednu preporuku po tom pitanju. I, pošto komisiju treba da osnuju vlade, odnosno parlamenti, onda su iste obavezne da usvoje te preporuke i da ih sprovedu u život. Dakle, da se da nadoknada porodicama ili samim žrtvama, kada je reč o silovanjima ili drugim stvarima. Uvek će se uzimati u obzir da komisije usvoje jedan zaključak.

Toliko, i neću dužiti više, ali bih vas zamolio da se fokusirate na mandat komisije, šta vi mislite, kojim pitanjima treba ona da se bavi, zatim sastav komisije i tako redom. Hvala.

Besarta Vasija: Hvala. Izvolite, ko želi reč? Izvolite, gospodine.

Avdyl Hyseni: Ja sam Avdyl Hyseni, iz sela Zahać/Zahaq. Mi trojica braće imamo šest ubijenih sinova. Nije pronađen na osnovu analiza. Stariji brat ima jednog, ja sam imao samo jednog i on mi je otišao, treći brat je imao četiri sina. Međutim, što je istakao i onaj iz Pavljana/Pavlan, nas su ubile komšije. Nisu nas ubili iz Srbije, jer taj iz Srbije nije znao gde mi je kuća ni gde mi je mesto. Iz kolone su nam izvukli sinove, 18 osoba koje su izbacili iz kuća i uzeli nam 19 ljudi. Od tih 19 osoba na osnovu analiza pronađeno je 15, a četiri nisu do dana današnjeg. Bili su na jednom mestu. Mi znamo i gde su ih streljali, kada smo se vratili iz kolone i svojim očima video sam ih u kanalu. Noću su otišli i sklonili ih sa tog mesta, našli smo ih u Ruhotu/Ruhot. Jedan nije pronađen, ali četiri su iz te grupe. Mi tražimo od ovih naših komšija koji su naznačeni imenima, da oni dođu i da pronađu gde su nam sinovi, zašto su nas ubili i onda mi možemo sami da se međusobno dogovorimo. Ovako samo se vi možete dogovoriti, mi ne možemo. Jer danas, nama koji smo članovi porodica, 14-oro dece su nam ostavili kao siročad i šest mladih nevesta. Nije lako izići na kraju sa svom tom gomilom dece, onim ženama. Svi su u traumama. Deca koja su doživela rat takođe su pod traumama. Niko nam ne dolazi na kapiju da kuca, i što je rekao ovaj prethodni, samo kad dolaze za glasove, jer mi nije došao da pita kako sam, da li imam ili nemam, da li sam živ. Mi smo danas ostala tri starca. Najstarije moje dete ove godine je pošlo u srednju školu, u 10 razred. Svi ostali

su skupa do petog razreda. To je jedna velika sramota prvo za našu Vladu, i na drugoj strani i za one komšije koje su bile tu okolo, jer su oni nama doveli Srbe iz Srbije i doveli su nas u ovu situaciju. Jer, oni nisu znali naše kuće, nisu nas poznavali. Više nemam šta da kažem. Hvala vam.

Besarta Vasija: Hvala. Neko drugi? Da, izvolite.

Tahir Alimehaj: Zovem se Tahir Alimehaj, dolazim iz sela Ljubenić/Lybeniq. Imam šest ubijenih članova porodice – oca, majku, brata, baku, tetku, brata od tetke. Tih šest osoba je ubijeno na planini Ljubenić/Lybeniq. Ali nisam znao jer nisam bio tu, bio sam prešao u Albaniju, jer sam tada bio dete. Izišao sam sa nekim iz sela i pre nego što sam se vratio, obavestili su da su ubijeni, ali ja nisam znao. Jedan iz Ljubenića/Lybeniq, kome sad neću da spominjem ime, ali na osnovu njegove priče ja sam pronašao samo četvoro iz porodice, a oca i majku nisam pronašao. I dan-danas ne znam ništa o njima, nemam nikakve podatke. Ovo četvoro sam uzeo i sahranio onako kako su bili, spaljeni gore u staništu, na planini. A ima godinu i po dana kako smo ih raskopali radi obdukcije. Ne znam da li su oni ili nisu, već na osnovu priče, evo danas godinu i po dana, nisam dobio odgovor za te kosti da li su sigurni ili nisu. Do sada sam tri puta dao krv, sada je poslednji put i nisam dobio odgovor iz Kancelarije za nestale u Prištini/Prishtinë. Dakle, nemam odgovor da li su to ostaci članova moje porodice ili nisu. Reč je o kostima četiri osobe, a ja imam šest, i ne znam tačno da li su ili nisu. Četvoro sam sahranio, ali ne znam sa sigurnošću da li su oni iz moje porodice. To sam imao. Hvala. Voleo bih da znam jer još ne znam, jer nemam nikakav odgovor na ovo.

Besarta Vasija: Hvala. Neko drugi? Onda ja imam jedno pitanje za ostale. U raznim komisijama različitih zemalja komesari se imenuju na razne načine. Negde se to radi javno, negde se imenuju ili od strane predsednika ili od civilnog društva. Htela sam da vas pitam: šta mislite vi, ukoliko dođe do formiranja ove komisije, ko bi trebalo da bude u njoj, da li treba i žrtve da budu deo te komisije, da li treba da civilno društvo ima jednog svog predstavnika tu? Izvolite, gospođo.

Emine Bytyqi: Da, ja sam mišljenja da treba da budu i članovi porodica nestalih, ali prethodno bilo bi uputno da se time bavi država, a naročito jedna vladina delegacija – onih porodica nestalih žrtava dakako, ali država treba u prvom redu. Jer sada kažu, postali smo država i da država ima malo veću težinu, a posebno nekog od članova porodica nestalih ili žrtava.

Besarta Vasija: Dobro. Onda ukoliko vi na primer sumnjate da država do sada nije uradila ništa?

Emine Bytyqi: Ne sumnjam, ali do sada ništa nije učinila. Evo 11 godina ništa, i ne vidim da su napravili nešto pozitivno. Jer da jeste, kako onda 11 godina nisu rasvetljeni

slučajevi i zbog toga mislim da država nije uradila ništa. A od sada pa nadalje daj bože da nešto učini, pošto je postala država i možda će biti nešto bolje, ali malo verujem.

Ali ja ću malo da se uključim u ono što je rekla Besarta, da ukoliko jedan zločinac nudi nešto, na primer za rasvetljenje slučaja u mom selu i kaže da su tu, možda bi došlo u obzir da mu se oprost. Ali ja bih prvo pitala njega, jer uopšte ne verujem da će pokazati slučaj, ali da uzmemo da hoće, gde su članovi moje porodice ili meštani iz mog sela – 18 njih. Prvo bih ga pitala: „Zašto si ih ubijao?“ Ili zašto su ih ubijali. Znam da si mržnju prema Albancima stalno imao u krvi, ali gde si bio, eto 11 godina i nisi pokazao, i nakon 11 godina došla je prilika da pokažeš. I prvo bi tebe pitala što si rekla onu rečenicu ukoliko zločinac nudi nešto, šta bi mu ponudila. Ne znam šta bih ponudila njemu, ali možda bi se pravda malo više bavila njime, a ja ne znam da se izrazim šta bih mu ponudila.

Besarta Vasija: Hvala. Gospodo, izvolite.

Sahit Gjocaj: Ja sam član porodica nestalih iz sela Raušić/Raushiq. Podržavam mišljenja svih. Ali kada je bilo reči o osnivanju komisija, ko će biti određen i ko će učestvovati u formiranju komisije, ja bih rekao da svi mi koliko nas je ovde smo predstavnici porodica nestalih, ubijenih i žrtava. Tako da treba da se koordinira i uzimaju iz ovih porodica, ali zašto ne i iz civilnog društva. Jer i oni mogu imati različita mišljenja ili će imati veću podršku od civilnog društva. Kad su u pitanju ovi zločinci, da im se prašta ili da im se smanji kazna ukoliko dođemo do tragova, i ja podržavam moju sestru ovde pored mene jer i sam ne znam kako će se praštati ta njihova greška, gde eto 11 godina ...nije moguće da se ne zna scenario ovih užasnih dela koja su se dogodila na našim prostorima, ali nek im sudi pravda i aktuelna vlast Kosova. Hvala vam.

Besarta Vasija: Hvala. Izvolite.

Junuz Gutić: Ja sam Gutić Junuz, dolazim iz sela Raušića/Raushiq, ovde sam zbog brata koji mi je nestao 18. juna kojega su uzeli Albanci, to je u selu blizu Zlopeka/Zllopek, svi znaju lijepo komšije ko smo i šta smo i odakle smo i da li smo ikad imali sa Albancima, mislim konflikt ili nešto tako. Na žalost ni dan danas ne znamo njegovu sudbinu. Komšije svi znaju i gde je o šta je i gde su ga povel. Na žalost niko ni dan danas neće da kaže. Dolazile su razne organizacije ranije, a sada niko. Mi ne čekamo od naših vladara, Bošnjaka koji nas ovde zastupaju da nam uzmu vlast jer tu nema ništa, isto ko kod Albanaca. Priča je drugo, a ono što se treba uraditi tu je... Molim ovu organizaciju koju ste započeli, ja podržavam i želim da ostanemo svi, bez obzira što sam ja Bošnjak, onaj Albanac ili neko, da se svima ovo na praj stane, da se nađu sva nestala lica. I za pomirenje, za pomirenje to je već na kraju. Ja sam čuo ovde kraj, to je pomirenje, kraj već. Ali za sudbine, molim vas ja već 11 godina čekam za telo moga

brata. Da li neko zna, a ja znam da zna, znam da zna jer to moje komšije svi znaju, gde je uzet i gde se nalazi, gde je ubijen. Ja samo tražim njegovo telo da uzmem, ništa drugo ne tražim. Zahvaljujem, hvala najlepše.

Besarta Vasija: Hvala. Izvolite, gospodine.

Isa Gashi: Hteo bih kratko, na seljački način. Kažu da je napravio račun bez krčmara. Ukoliko vi mislite da **Vlada ova, koja 10, 11 godina ne može ništa, ja uopšte se u nju ne uzdam. Ukoliko nisu članovi porodica u toj komisiji, znam da ništa nismo uradili.** Hvala vam.

Besarta Vasija: Hvala. Neko drugi? Da, izvolite, gospodine.

Idriz Fetahi: Ja sam bivši politički zatvorenik. Nisam iz zatvora Dubrava/Dubravë ili Peć/Pejë, ja sam iz zatvora u Đakovici/Gjakovë, Prištini/Prishtinë, Mitrovici/Mitrovicë i na kraju zatvora u Srbici/Skenderaj, odakle su nas prevezli za Peć/Pejë, a mi pobegli. Čestitam vam na ovoj komisiji i podržavamo vas. Bio sam dosta po zatvorima Kosova tokom rata kao politički zatvorenik. Najviše me je čudila činjenica što sam sretao i Albance po zatvorima, ne kao zatvorenike, već u uniformi, a najviše sam sretao Bošnjake, naročito u Vitimirici/Vitomicë, neki Sadrija što imam želju da se vidim sa njim i sa još jednim iz Istoka/Istog. Ovde je pitanje da mi razgovaramo, a meni je žao jer su ovi izgubili članove porodica. Ja sam bio zatvorenik, ali je to drugo, jer sam želeo da se bavim više nestalim osobama, nego nekim drugim stvarima. Hvala.

Besarta Vasija: Izvolite, Fatmire.

Fatmire Dervishaj: Jako mi se dopao ovaj što je govorio i imao priliku da kaže imenom. To je ono što mi tražimo od svakoga, po jednu izjavu i svako će izneti po jedno svedočenje, da bi zatim komisija išla dalje, znači, da postigne cilj. Mnogo mi se dopalo i svaka ti čast što si zapamtio barem ime, jer ima ljudi ovde sa traumama, da kada bi se vratili 10 godina unazad možda ne bi mogli da se sete mnogih stvari. Jedino znam da sam se puno napatila sa decom i ništa više.

Idriz Fetahi: Pitanje je... jer je teško zaboraviti, jer ovde imam jednu oznaku od njega u zatvoru u Đakovici/Gjakovë i zbog toga ne mogu ga zaboraviti. Jer uvek kad odem na ogledalo da se obrijem, u ogledalu se pogledam, ovde vidim ožiljak koji sam od njega dobio. Zbog toga i ne zaboravljam. Hvala.

Besarta Vasija: Hvala mnogo. To pokazuje da je direktan zahtev za regionalnom komisijom, koja će izići i istraživati. Nama su potrebne činjenice. Trebaju nam argumenti a ne da govorimo - desilo se, ovde je ubijeno toliko, a nekoliko njih su ubijali. Već drugo, to nam treba da bismo znali zločinca imenom a da ne sudimo jednom narodu uopšte. Mi za svakog možemo da nađemo ko je bio i šta je bio. Dosta je manipulirano imenima

žrtava i svaki narod je smatrao sebe za žrtvu i zatvarao oči pred drugim narodom. Zbog toga nam trebaju činjenice i da govorimo o činjenicama, jer ne može ceo jedan narod biti kriv. Ne možemo svi biti krivi. Zato ja mislim da je veoma važno da se ova komisija osnuje što pre. Takođe mislim da je nama veoma potrebna vaša pomoć, znači i vaša podrška. Nora, izvoli.

Nora Ahmetaj: Imam jedno pitanje za sve vas. Ispričaću vam jedan slučaj. Vi znate šta se desilo u Drugom svetskom ratu i ubistvo šest miliona Jevreja u Holokaustu u Nemačkoj, ali i u celoj Evropi od strane nacističkih snaga. U Izraelu, čini mi se 17. maja, to je trenutak kada je osnovana država Izrael, zakonom je odlučeno da taj dan, koji oni nazivaju danom sećanja, danom žrtava zbog šest miliona Jevreja koji su ubijeni u nacističkim logorima. Osim puno drugih spomenika koje imaju, imaju jednan određeni dan kada se uključe sirene i sve u tom trenutku staje za dva-tri minuta. I vozila na ulicama i ljudi i to je momenat kada je svako obavezan da to učini, jer sve staje, staje i sat i sve to kao sećanje na žrtve Holokausta.

Mnoge države u svetu, ili neke države, čini mi se i Sjedinjene Američke Države, ali i neke druge zapadne zemlje a i neke manje razvijene države imaju određeni dan za žrtve. Taj dan se određuje na inicijativu vlada država, jer narod treba da se seća žrtava, krvi i stradanja naroda, i to treba da se odredi zakonom ili uredbom.

Na Kosovu nema nečeg sličnog. Na Kosovu su inicijative ili građana ili porodica palih boraca, ali naše vlade nisu pokrenule tu inicijativu da se odredi jedan dan— dan sećanja na žrtve, sve žrtve na Kosovu, bez obzira na vremenski rok. Mene zanima vaše mišljenje o ovome, jer i ova inicijativa, ukoliko se predloži, iako ona i može i ne mora da bude deo komisije, ali ovu inicijativu mogle bi da pokrenu i nevladine organizacije, da proguraju i da vrše pritisak na Vladu, jer Vlada sama ne mislim da bi imala neki problem da je prihvati. Međutim, meni nije jasno zašto to nije urađeno do sada. Zbog toga me baš zanima vaše mišljenje, da li mislite da je potrebno da postoji jedan dan sećanja na žrtve, kad bi celo Kosovo, apsolutno i mali i veliki, i deca na prvom času nastave, i studenti posvetili bi žrtvama. Ali ne da se to radi na sporadičan način ili s vremena na vreme. Od pojedinaca ili eventualno od članova ovih porodica.

Besarta Vasija: Izvolite, gospodine Tahir.

Tahir Rraci: Želeo bih da se uključim. Vi ste pitali zašto to nije uradila Vlada. Ukoliko očekuješ da taj dan odredi Vlada, kako je rečeno, neće to biti nikad. 10 godina posle rata, svi su ovde članovi porodica palih boraca, invalida rata. Evo 10 godina dobijaju neku pomoć od države, veliku ili malu, i ne optužuju državu zašto ona nije veća, iako možda nemaju prihode, jer je to pomoć. Ja mogu da ti danas poklonim ovo ali sutra ću te zaustaviti. Još stoji neusvojen zakon o vrednostima rata u Skupštini Kosova. Ne ističem sve redom jer svi znate. Zašto je urađeno to? Zato što naša Vlada ima pritisak

od predstavnika međunarodne zajednice. Da se ne poziva na rat, već da se poziva na sukobe. Sukobe imam ja i ti sada, guraš me ovamo ili tamo, a rat je rat. To treba da zna i rukovodstvo ali i ova komisija ukoliko se formira. Na Kosovu je bilo rata, nema sukoba. Stvari treba da se razjasne. Sukob je sukob, a rat je rat. Mi smo sa Srbijom imali rat.

Bilo je reči o praštanju. Da li treba ići na to da se izvinimo Srbiji? Prvo ona treba da prizna zločine koje je počinila i onda ostaje na našoj časti i našoj savesti šta ćemo mi preduzeti u sledećem koraku, ali mi smo drugi korak. Prvi korak pripada Srbiji. Ona je počinila zločine, ona treba da se javno izvini. A ne da izađe jedan Srbin i kaže: „Ja tražim izvinjenje.“ Ne. Država Srbija treba da se izvini. Mi treba kao drugi da preduzememo taj korak. Mi rušimo vlade, ne preduzimamo ništa, šta smo preduzeli do danas. Niti je zakon usvojen u Parlamentu, niti su odredili datum za žrtve rata, niti će odrediti jer se plaše da se ne izbace iz fotelja. Hvala vam.

Besarta Vasija: Hvala. Neko drugi? Da, izvolite, gospodine.

Avdyli Hyseni: Ti si rekao malopre da ove zločince treba istaći poimenično, jel' bilo tako ili ne? Ja ću da istaknem imena zločinaca, ali mi smo spomenuli 100 puta ove zločince, zbog pravde...ko je došao da uzme intervju i ko je bio. Niko me nije pitao, niko ih nije ganjao. Oni se danas kreću po Srbiji, Crnoj Gori. Ali ako hoćeš, ja ću ponovo istaći njihova imena, jer su oni nama uzeli sinove, i oni su predvodili kolonu dok su nas vodili do Rožajske klisure i tamo su nas vratili. Kad su nas vratili, sinove smo našli u kanalu. Ja njih tražim, ne tražim Vladu, ali Vlada treba da ih dovede, jer ja ne mogu otići u Srbiju po njih. I ako treba ja ću ih spomenuti: Mija Brajević je prvi koji je izvršio najveći masakr nad našim sinovima. Tu je Vujo Četković - 2. Sloba Marjanović – 3. Milisav Marjanović - 4, i komandir policije u Kličini, Brnović. Njih petorica su ti koji su predvodili kolonu. Sam komandir Kličine sa ovim našim komšijama, uzeli su nam sinove, skinuli ih, a drugi su bili maskirni vojnici, ali njih ne znam. Ali ovi su predvodili kolonu do... Pljačkali su nas, tukli, osakatili dok su nas odveli tamo i kad smo stigli rekli: „Vratite se vašim kućama.“ Zbog toga ja kažem da vi pronađete zločince i da nam ih dovedete ovde. Čim ste došli ovde, potražite ih. Drugo nemam šta da kažem, hvala vam.

Besarta Vasija: Gospođa Fatmire je imalo još jedno pitanje, a posle vi.

Fatmire Dervishaj: Gospodine Avdyli. Do danas šta smo istakli mi, što smo dali izjave, ti, ja, onaj drugi, mi smo dali štampi. A ljudi koji su profitirali od nas možda su i danas, i uzdigli su se na našim plećima. Ovo je REKOM, to je ono što mi tražimo. Ti si danas lepo isticao imena. Ovi ne profitiraju, ovi žele da krenu na bolji način, onako kako su imale i mnoge zemlje, a mi nismo imali ni jednom. Do danas što si govorio, govorio si za štampu. Ja, ti, on, drugi, treći govorili smo za televiziju. Ovo što smo mi ovde danas je nešto drugo. Ovde traže da ti izjaviš, ovi da prikupljaju činjenice, da mi njih podržimo i kad nas pozovu da im damo podršku. Hvala.

Avdyl Hyseni: Ja potpuno podržavam ovo udruženje, što su došli i zahvaljujem celoj ovoj publici, svi smo došli zbog ovoga. Ukoliko vi idete napred, ukoliko vi nas usmeravate, ako vi mislite da učinite nešto, mi smo svi saglasni. Ne verujem da neko nije saglasan. Ali da ne dođe do praštanja. Praštanje je poslednje. Drugo ne znam šta da kažem.

Besarta Vasija: Izvoli, Bekime.

Bekim Blakaj: Ja želim da zahvalim svima koji su uzeli reč i dali doprinos. Zahvaljujem gospođi /Dervishaj i za razna razjašnjenja. Mi znamo da veliki broj organizacija koje se bave ljudskim pravima ali i novinara, kao što je spomenula gospođa Dervishaj, kontaktirali su, uzimali intervju, a jedan od njih sam i ja. Međutim, na sreću, ja sam uzeo jedan lap top ovde i sve podatke koje sam prikupio kod vaših porodica, kod vas, razgovarao sam sa bratom gospodina Hisenija/Hyseni, čiji brat ima četiri sina. Znači, razgovarao sam, ali ti podaci po ideji moje organizacije sada će se objaviti u knjizi. Spomenuo sam ukratko danas pre podne, jer ne želimo da dopustimo da se zaborave ti ljudi, i za nove generacije.

Vi ste sada spomenuli da treba dovesti ovde zločince. Komisija, nažalost, ne može imati mandat da hapsi ljude, da ih strpa u zatvor. To je mandat sudova. Znači, komisija ne zamenjuje sudove. Sudovi treba da nastave svoj posao, ali intenzivnije. Na neki način komisija može da pomogne sudovima i tužilaštvima jer im donosi činjenice u svojim izveštajima i imenjuje počinioce dela.

Danas nismo ovde govorili, iako je spomenuto nekoliko puta, ali nismo diskutovali, još u komisiji Južne Afrike otpočeta je jedna praksa da se saslušavaju žrtve, to se zove javno saslušanje. Dakle, dolazi svedok pred komisiju i ispriča sve što se dogodilo. Ja još ne mogu znati kakvo je raspoloženje u vašoj sredini, članova vaših porodica. Da li biste pristali da izađete pred komisiju i da ispričate šta se desilo, jer je to najvalidnije svedočenje. Komisija uzima to kao dobročinstvo ukoliko je svedočenje validno. Dakle, želim da pitam da li može komisija da računa na saradnju sa žrtvama da oni daju iskaze pred komisijom.

Besarta Vasija: Molim vas, uključite mikrofon i predstavite se.

Avdyl Hyseni: Kad god želiš doći ću da dam izjavu, gde god hoćeš. Ako hoćeš izvoli u moju kuću, tamo ću ti bolje dati, a daću ti i jednu kafu i slobodniji sam da pričam i sve ostalo. Kad želiš, hoćeš tebi, hoćeš Haškom sudu tamo, i sve ću ti ovo reći pred svima, sve što želiš. I drugo, niko nije uzeo osim ovih koje sam spomenuo imenom. Komandir policije išao napred, kolona iza, sinove su nam ubili na putu. 19 ljudi je bilo u kanalu. Od 19, prema analizama, do danas su pronađena šestorica, ostali nisu. I kad smo se vratili, sinove smo našli u kanalu. Ja sam prvi skočio i našao sam ih i prišao sam mom sinu, da vidim gde je jer je moj... takođe i bratanac, ali za mog sina me najviše bolelo. Kada sam

ga video, vrištao sam. Nisam mogao da se zaustavim. Onda je pucano iz automata, „udaljite se otuda jer ćemo vas sve pobiti“. I pobjegli smo otuda, dolinama, do kraja rata više nismo smeli da idemo u naše kuće, već po livadama, dolinama, kuda smo mogli. I zbog toga ja sam ovde da svedočim kako hoćeš, i ne samo ja, već celo selo će ti kazati ove reči, jer su to doživeli. Pretrpeli smo tuče, ubistva, masakr i jedinu stvar što ne mogu da kažem je - moral. On ne. Mogu da kažem o onima što su nam uzeli decu, drugo ne mogu da kažem. Ono što nisu uradili ne mogu da kažem. A za svedočenje, izvoli, kad hoćeš, svaki je sposoban da svedoči o svome ovde, jer smo svi za to. Izvoli, kad god želiš, ti dođi kod brata, mi smo zajedno, traži mene jer je brat manje prosvećen, stalno radi u poljoprivredi i sada nije dobro sa zdravljem. Izvoli kod mene, u moju kuću, daću ti intervju najbolje što se može. I to kako je bilo, a ne kako želiš. Hvala vam, drugo nemam ništa.

Besarta Vasija: Hvala. Izvolite, ko želi još da uzme reč? Izvolite, gospođo.

Muniba Rastuder: Mene samo jedno interesuje. Da li mi svi ovde imamo prava, kao za vreme rata što je bilo i poslije rata. Hoću da znadem. Mi da imamo novac mi bi sami išli i da znademo ubicu mi bi sami mu presudili, ne bi trebalo dalje da idemo. Jednostavno ja nemam od socijale hljeba da jedem i za moju decu, a ne da idem dalje. I hoću da znam, kratko i jasno, jel' imamo svi prava i hoću da znam gde treba da se javim da idem da tragam za moga muža. To je sve.

Bekim Blakaj: U ovom trenutku je najbolje prijavljivanje u policiji i stalno da se traži od njih da nastave sa istragom, da se ne zaustave i da se traži od njih polaganje računa – šta se desilo sa vašim slučajem. Naravno da svaki čovek ima jednaka prava pred zakonom i svi su isti.

Besarta Vasija: Izvolite, neko drugi? Izvolite, gospodine Zaimo.

Zaim Elezi: Da odgovorim na vaše pitanje ko bi trebalo da budu članovi komisije. S obzirom da imamo neko loše iskustvo, dosadašnje u postkonfliktu i raspadu bivše Jugoslavije, znamo šta se dešavalo u Bosni i ostalim krajevima i ovde na Kosovu, predlažem da u komisiji pored člana žrtava i civilnog društva bude jedan ili dva, možda dva, zato što će oni nepristrasno, bez ikakvih emocija prikupiti i dati relevantne i tačne podatke. Hvala.

Besarta Vasija: Hvala. Izvolite, Bekime.

Bekim Blakaj: Ja, zahvaljujući gospodinu Elezi na njegovoj sugestiji ko treba da bude komesar u komisiji... mogu da kažem da većina vas nije učestvovala u prethodnim konsultacijama, koje, nažalost, ne možemo organizovati tako često. Međutim, osim konsultacija koje organizujemo sa članovima porodica žrtava, porodica palih boraca, invalidima rata, raznim udruženjima proizišlim iz rata, mi konsultacije organizujemo i sa

drugim grupama ljudi kao što su mladi, historičari, glumci, novinari, mreža žena, ženske grupe, kako bi i od njih uzeli ideje, jer svako iz svoje perspektive može dati ideje šta treba da bude mandat komisije i tako dalje.

Ideja je i da u komisiji učestvuju ljudi raznih profila, podrazumeva se i članovi porodica žrtava, neki predstavnik svakako iz civilnog društva, ali i profesionalci raznih profesija, zašto ne psiholozi, historičari ili slični. Dakle, predviđa se da sastav komisije bude širi, sa ljudima raznih profila. Međutim, zajednički imenitelj za sve svih jeste da budu kredibilni ljudi koji imaju čistu prošlost, koje podržava narod i ima poverenje u njih. Toliko.

Besarta Vasija: Hvala Bekime. Još neko?

Osim mandata komisije, treba obuhvatiti i period koji će istraživati komisija. Period koji će obuhvatiti jeste od 1991. do 2001. godine, i ona bi trebalo da istražuje sve ratne zločine tokom ovih godina.

Ja sam vam rekao da je bilo slučajeva da su razni učesnici predlagali da bi možda trebalo vršiti istraživanja i za ranija vremena, za druge slučajeve... Šta vi mislite? Bilo je srpskih učesnika koji su hteli, na primer, da se obuhvati i 2004. godina. Šta mislite, da li se slažete s tim da od 1991. do 2001. godine treba obuhvatiti sve zločine ili i više?

Isa Gashi: Ja sam za to da se vi bavite svim tim zločinima koji su izvršeni od 1990. do 1999. godine. A ovi koji su se desili kasnije, za to je Vlada, jeste, policija, sudovi i drugi i oni treba da se time bave jer su se desili tokom njihovog mandata. A za ovo što smo se namučili, što smo živeli po dolinama, kako je rekao gospodin, živeo sam tako četiri meseca sa 20 članova porodice, oko ovoga treba još sada da se dogovorimo, znači sa vama. Ja sam imao toliko.

Besarta Vasija: Izvoli, Vetone.

Veton Mujaj: Samo sam hteo da istaknem da kada je obuhvaćen ovaj period do 2001. godine, nije obuhvaćen zbog sukoba na Kosovu, već zbog sukoba u Makedoniji. Znači 1991. je upotrebljena za Hrvatsku, zatim 1992-1995 za Bosnu, do 1999. za Kosovo, a 2001. da se uključi i rat u Makedoniji. Dakle, nije reč o slučajevima koji su se dogodili nakon uspostavljanja Vlade.

Isa Gashi: Na to sam mislio, nisam mislio na Makedoniju, Makedonija ima svoje i neka da svoje.

Veton Mujaj: Samo želim da kažem da 1999. godina koja se bavi Kosovom da bude pre, do 1999. A 2001. je za Makedoniju, nije direktno za nas. Ali je uglavnom za sve slučajeve koji su se dogodili u tom periodu.

Besarta Vasija: Da, izvolite.

Emine Bytyqi: Ja se slažem sa ovim vremenskim periodom od 1991. do 2001. godine, jer je dobro.

Besarta Vasija: Da, Bekime...

Bekim Blakaj: Zapravo ja imam pitanje za gospodina Isu Gashi, koji je spomenuo nešto što nije spomenuto do sada, i hoću da budem siguran da li je mislio na to. Ranije si spomenuo i izolacije. To se odnosi na period nakon 1981. kad su neke porodice izolovane. Da, to je to, jer je i to kršenje ljudskih prava.

Isa Gashi: I taj period je bio dosta težak za nas a bile su i izolacije, a plus i deportacije sa posla, ljudi koji su izbacivani s posla. I to je bila neka vrsta nasilja nad našim narodom.

Bekim Blakaj: Ukoliko mi dopustite, oduzeo bih vam još minut, ne više, jer smo u stvari spomenuli nešto sasvim novo, što niko nije spomenuo do sada. I to je kršenje ljudskih prava. Znači to je tvoj predlog - da se uključi u rad komisije i da se istražuju ovi slučajevi izolacija. Hvala vam mnogo na ovoj sugestiji.

Međutim, hteo bih da kažem još nešto, veoma kratko, na osnovu iskustava drugih komisija. Komisije se obično formiraju za jedan kraći vremenski period, plus šest meseci za sastavljanje izveštaja koji će kasnije biti publikovan. Pokazalo se da ukoliko komisija razmatra mnoge povrede - nestale, ubistva, silovanja, paljevine, deportacije, izolacije koje vi spominjete -, onda je komisiji jako teško da prikupi sve te stvari i da izađe sa jednim izveštajem, jer se proširuje krug i imaće više posla. Međutim, u nekim zemljama, komisija kada je završila posao i izašla sa izveštajem, u njima je dala preporuku da se osnuje jedno drugo zvanično telo, bilo komisija ili kako će se zvati, koje bi se bavilo nekim specifičnim stvarima. Na primer, u ovom slučaju koji ste pomenuli vi, kada komisija završi posao, ukoliko se bavi i izolacijama, može da kaže u tim svojim preporukama da treba da se osnuje jedna posebna komisija koja će se baviti pitanjem porodica izolovanih tokom 80-tih godina, ili za druge povrede, kao što kažete vi Vetone, trovanje ili nešto slično. Hvala.

Besarta Vasija: Da, izvolite, gospodine.

Avdyll Hyseni: Tokom rata, kada smo prvo pokušali da bežimo, nisu nam dali, bili smo izolovani, i od njih nismo mogli ni u dvorište da izađemo, ni na ulicu, nigde. Samo su nam rekli: „Zatvorite se unutra, nemojte slučajno da izlazite napolje, ne puštajte UČK unutra i niko vas neće dirati.“ Mi jadni bez hleba, vode, nismo smeli nigde da izlazimo, mnogo smo se namučili. I što je istakao i ovaj poslednji, kada su nam uzeli sinove, izbacivali su nas po dolinama skupa i počeli da nam spaljuju sve kuće, sraunili su ih sa zemljom. I doviđenja. Oni za Srbiju, a mi na kraju ostali bez sinova, ostali bez kuća, mučeći se, neko bolestan, neko osakaćen, neko traumiran, nekome nestao sin. Hvala

Bogu što smo nekako došli sebi, jer šta smo doživeli – tri naša sela, opkoljeni, nismo mogli nigde da bežimo, ostavili su nas unutra i samo mi znamo da to ispričamo. Neko drugi ne zna. Oni su šetali cele bogovetne noći, ceo dan, mi smo se samo čuvali od njih po dolinama, šumama, žbunju, da li će doći sada da nas ubiju sa svim članovima porodica i šta će nam uraditi bogsvetizna. Čim bi nas izbacili, skupili bi nas sve, posle bi nas vratili nazad i kažu nam: „Niko vas neće dirati, dajte oružje.“ I na kraju, kada su proterali celo Kosovo, krenuli na naša tri sela i ubili 74 ljudi od sela Ćuške/Qyshk sve do izlaska iz sela Zahać/Zahaq. Hvala vam, drugo nemam.

Besarta Vasija: Hvala. Nora, htela si nešto...?

Nora Ahmetaj: Samo ću reći svoje mišljenje, za gospodina glavešinu, o formama nasilja koje treba uključiti u sastavljanje mandata za komisiju. Ima dosta takvih i to je raspravljano i u literaturi, gde se kaže da su iskustva drugih država da su komisije veoma uspešne kada rad završe za tri godine. Zato sam rekla da je to dosta naporan posao i da treba raditi vrlo intenzivno. Međutim, vreme trajanja i istorijski period koji se uzima u kontekstu jedne države – kada je, na primer, jedan režim diskriminisao bilo većinski ili manjinski narod, onda je diskutabilno i dosta se raspravlja. U nekim državama uzet je, kao u zemljama Latinske Amerike, gde je diktatorski režim Pinočea na primer vršio 30 godina masakriranje sopstvenog naroda, pogubio civile, bio je toliko dug vremenski period da je poljuljao i sam posao komisije u toj državi. Možda je trebalo istaći na početku da kada je odlučeno da se formira regionalna komisija, uzet je vremenski period od 1991. godine kada je rat počeo u Sloveniji, i kada se raspala Jugoslavija, do 2001. godine, kad je sukob okončan u Makedoniji, i to je uzeto oslanjajući se na ratne zločine i na Haški sud za ratne zločine, koji su tamo procesuirani.

Sad ću to povezati sa drugom činjenicom. Prethodne konsultacije smo imali sa nekim nevladinim organizacijama i, koliko se sećam, bila je i predstavnica penzionera, koja je rekla da imamo veliki broj penzionera na Kosovu, a ja ovde uključujem i dva moja roditelja, koji su radili 40 godina i nemaju penziju, a uplaćivali su doprinose Srbiji. Imamo veliki deo populacije i to je direktno kršenje socijalnih prava svake osobe i ljudi koji su radili u prethodnom sistemu, davali su 40 godina doprinose ili koliko god, njima je to opljačkano, tako da je i to kršenje prava. Međutim, ukoliko smo mi već odlučili i ako se ide na vremenski period od 1991-2001. godine, onda se uzimaju samo ratni zločini.

Na četvrtom forumu koji je održan u Prištini/Prishtinë prošle godine, imali smo zahtev, za mene legitiman, kada je jedna osoba rekla da mi hoćemo da utvrdimo i da uključimo u mandat komisije ubistva vojnika po vojnim kasarnama i mi koji imamo po 30 i 40 godina to pamtimo. Ja vrlo dobro pamtim to jer sam u to vreme posetila i znam po selima kada su vojnike donosili u kovčezima. To je flagrantno kršenje i to je trebalo da se obuhvati i da se procesuiraju.

Sledeći slučaj. Znam da su Jevreji iz Bosne, sa druge strane, u konsultacijama unutar teritorije Bosne zahtevali da se vidi šta se desilo sa jevrejskom zajednicom od Drugog svetskog rata naovamo. Dakle, u kontinuitetu je bilo diskriminacije i naročito za nas ovde koji smo bili populacija na Kosovu. Možda od pre 74. godine vi **pamtite** vreme Rankovića, šta se desilo i šta se nije desilo. Međutim, budući da je mandat veoma ograničen a i finasiranje trajanja i rada na istraživanju, na primer, ukoliko mi počnemo da istražujemo i sva ona ostala kršenja koja ne ulaze u ovaj destogodišnji period – da li mislite vi da će Parlament ili Vlada Kosova sa konsolidovanim budžetom od jedne milijarde, koliko ima, moći da podnese taj teret. Ja ne verujem da bi mogla i onda treba tražiti pomoć od Evropske Komisije, od Sjedinjenih Država ili od zemalja u razvoju. A kada tražiš pomoć, onda te oni već malo ograniče.

Tako da i pored opšte želje mi malo moramo biti i pragmatični i objektivni, jer znamo da su kršenja ljudskih prava trajala u kontinuitetu. Međutim, masovno nasilje, rat, zločini dogodili su se naročito u posljednjih deset godina i to je možda bio kraj svih zala. Dakle, hoću da vam kažem da ukoliko mi, sa ogromnom željom, uključimo u mandat, hoćemo li onda uključiti u mandat i zločine koji su se desili na Kosovu od 1980. godine, ili na primer da li postoji evidencija ubijenih vojnika sa Kosova. Veoma sam sigurna da postoji, ali postoji u Beogradu i to imaju i ljudi naših institucija. Onda hajde da uključimo. Onda dobro, haj'mo da finansirate vi sami ta istraživanja. Dakle, to su povezane stvari. Ili, 'ajde sada dajte vaše stručnjake koji će krenuti da istražuju. Znači, to je lanac nadležnosti, to je lanac odgovornosti koje treba preuzeti. Nije baš pitanje želja – hoćemo ili nećemo, jer to ima i druge implikacije.

Isa Gashi: Vi ste rekli da će u sastavu komisije biti i istoričari i psihijatri. Ukoliko jedan istoričar počne od 80-te, on nije istoričar, on je čovek koji to doživeo kao što sam ja doživeo. Ukoliko počne od 1912, o patnjama Albanaca i do 1945 godine, koliko je ljudi bilo u zatvoru u Peći i koliko ih nije izašlo, bez izvođenja pred sud, koliko torture smo imali. Sećam se 45-te, 47-me, 56-te, 63-će i sve pamtim. Mislim da istoričar sve ističe i ukoliko je on doživeo i ja sam doživeo. Jer ja pamtim, znam koliko se namučio narod, kada mu je došao sin u sanduku iz vojske. Mi smo imali nekakav ponos da šaljemo sina u vojsku i nismo ga smatrali muškarcem dok ne odsluži vojsku, a vraćani su nam u sanducima. To je za nas bila velika stvar, teška stvar, da jedino onaj ko je doživeo zna kako je to teško. Ali **kada je reč o tome da želite od 1991, počnite od tada, ali mislim da ukoliko ne krenemo od početka ne možete učiniti ništa.** Jako želim da uspete, i pomoći ćete i nama, i daće bog da vas nagradi svet, da vas bog nagradi!

Besarta Vasija: Samo sekundu, prvo je bio ovaj gospodin a posle vi. Izvolite.

Junuz Gutić: Halo gospođo. Slušaj gospođo. Ja kako sam razumeo tebe, za tri godine da ti možeš završiti ovaj, ovoliko masakr na Kosovu, stvarno teško, bez obzira da li je on Bošnjak, Albanac, Srbini ili koji god bilo. Vi za tri godine... i kažete nemamo pare.

Čitav svet traži pomoć, zašto mi da ne tražimo, i mi smo isto taj narod, živimo isto i mi, tražimo i mi pomoć ali za tri godine da su tri kokoške ubijene ne možda da se završi kako ja znam, a ne ovoliki narod masakr napravljen, da vi završite za tri godine. I ovo, ako ne proširite ovo danas što smo započeli, da ima unutra ubijenih građana... molim, to treba da se raširi, ne može niko mene zaštititi ako nema ovde nekog člana koji je izgubio člana. Vi možda ovde, ja se izvinjavam, nemate nikoga pogubljenog, vi što sedite tamo, molim vas ovde smo došli svi koji imamo pogubljeno. Ja više mogu da verujem čoveku koji ima pogubljenog nekog nego vama. Ja se stvarno izvinjavam ali ovako, ako ne proširite ovo na više, ovako ne može. **Za tri godine ja ne mislim, ne za tri godine nego za 11 godina nije moglo da se završi. Vidite šta rade za Šešelja, ja se izvinjavam, evo koliko se sudi Šešelju, Hag ne može da završi, a vi mislite za tri godine da završite. Čitav svet mi je dokazao da je zločinac, ne može da ga osudi, vi mislite da ovo završite za tri godine. Stvarno neće moći,** ja se izvinjavam, Hvala vam lepo.

Bekim Blakaj: Hvala. Evo odgovora i na ovo pitanje. Mandat komisije predviđa da istrage na terenu traju maksimalno tri godine. Međutim, imamo komisije koje su imale po 800 ljudi u radu, istraživača koji su bili rasuti po terenu. Čini mi se da su u Peruu imali mobilne ekipe, kolima su išli po selima i tamo su intervjuisali članove porodica.

Ponovo se vraćam na ono o čemu sam jutros govorio. Ima raznih organizacija koje su vršile registraciju. Moja organizacija skoro da je uradila 90 odsto slučajeva, a komisiji ostaje samo da utvrdi još jednom te podatke. Zato ja mislim da su tri godine dovoljne za istraživanje, još šest meseci za pisanje izveštaja. Inače, vi ste uzeli kao primer Šešelja, spomenuli ste ga nekoliko puta. Komisija nije imala ta ovlašćenja da sudi nekome. Dakle, ne možemo nikome suditi. Sam naziv „Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima“, podrazumeva da se prikupe podaci o činjenicama koje se odnose na počinjene zločine. Hvala.

Junuz Gutić: Slušaj, meni nije jasno samo jedno gospodine. Vi kažete da ste pokrili taj vaš region. Vidim ovde ima ljudi što sam ja čuo, a čuli smo svi, da dan danas niko nije bio. Ja ću ti uzeti da na moja vrata niko čuknuo nije, a imaš i Albanaca mogu da ti potvrde, ja što sam čuo od ovog čoveka da mu niko do danas, a ima ubijenihh 18, izvinjavam se... šest ubijenih. Pa 18. Do sada niko nije otišao na vrata da pita, a kažete da ste pokrili pola regiona. Niste ni počeli pod ovim uslovima. Stvarno se izvinjavam, ja ne znam.

Besarta Vasija: Izvinite za jednu intervenciju, a posle ću dati reč i gospodinu. Ja bih želela da intervenišem ovde oko toga šta će ova komisija ovde istraživati. Iako organizacije imaju svoje podatke, oni se neće uzeti kao tačni dok se ne utvrde, i za slučajeve koji nisu tu onda će se ponovo uzeti izjave. Ova komisija neće uzeti nijednu izjavu od organizacija kao konačnu i završenu. Svaka stvar će se utvrditi. Zato imamo kao primer komisiju Ekvadora, koja je dva-tri puta odlagala rok okončanja. Ukoliko se ne

završi za tri godine, onda ćemo tražiti još dodatnih šest meseci ili još jednu godinu. To nije nešto statično, što ne može uopšte da se promeni. Normalno, treba misliti da se okonča u roku, ali ako ne, ukoliko je šteta veća od one koju mi pretpostavljamo, kao što je bilo, na primer, u Peruu, gde su gubici bili daleko veći nego što se mislilo, onda se može produžiti njen rok.

Prvo gospodin Tahir, a posle gospodin Dauti.

Tahir Rraci: Hvala vam. Istaknuto je i ovde, ako uzmemo sad i to analiziramo, **mi ćemo imati komisiju koja će se formirati, hoćemo da je opteretimo toliko puno da ni vlada ne može da reši ove probleme.** Svako poštovanje za čiku i one ljude, ali mi smo imali 213 i ne znam koliko naših intelektualaca od kojih je još neizbrisan trag po zatvorima Leskovca. Zna se ko ih je uzeo. Država je tada funkcionisala. Znaju se ljudi. Svako poštovanje za porodice ubijenih vojnika, ali to se zna kada su oni predali sina u vojsku, u kojoj je kasarni je bio, imao adresu i to su stvari koje se znaju. I **da pomognemo ovoj komisiji da se što pre formira i da radi na rasvetljavanju sudbina ljudi, pre svega nestalih osoba.** Da znaju članovi porodica da li je živ ili mrtav, makar da mu znaju kosti i grob. **Ukoliko ova komisija uspe na vreme i veoma brzo da završi posao, onda da je opteretimo nečim drugim. Ali prvo neka počne da radi.**

Drugo, sukob u Makedoniji. Ja se slažem sa vama da je i tamo bilo rata ali je Slovenija imala kraći rat - 2 ili 3 dana sa Jugoslavijom. Hrvatska je imala rat sa Srbijom, Bosna sa Srbijom, Kosovo sa Srbijom, Crna Gora malo sa Hrvatskom. Makedonija nije imala sukob, ona je imala rat – sukob unutar sopstvene države. Ona ni sa jednom državom nije imala sukob. Sve su to države koje su imale sukobe među sobom. Makedonija nije imala zašto da se uključi u ovaj period, pošto je ta država bila prizata. To je moje mišljenje. Hvala vam.

Besarta Vasija: Pa sama činjenica da tamo i dalje postoje problemi, gde Vlada možda i nema volju da ih reši, da li mi treba da ih ostavimo da budu zatvoreni. I Makedonija je posledica raspada, i da li treba sada da je ostavimo kao deo po strani. Zatim, drugi problem kod Slovenaca. Iako su imali par dana rata, postavlja se pitanje takozvanih izbrisanih državljana, dakle i to je vreme od kada je počelo. Od 1991. godine pa naovamo to se nije zaustavilo, to je nastavljeno. I kako je rekla Nora, to je lanac i jedno s drugim je povezano. Zašto ne, zašto da ne ostavimo sa strane, mi smo imali i učesnika koji su rekli da treba da se obuhvati i Preševo/Preshevë, znači, Preševska/Preshevë dolina. U stvari sve ovo ima isti izvor.

Tahir Rraci: Da li može, budući da ste spomenuli Makedoniju... Nema više od nedelju dana kako sam bio tamo na jednoj konsultaciji, ne REKOM-a, već na jednom drugom forumu gde su se okupili Albanci i Makedonci i razgovarali o raznim stvarima. I veruj, da si bila deo te diskusije videla bi da je ista stvar koja se događa i ovde na Kosovu.

Albanci ili Makedonci, zavisi, uglavnom Albanci, imali su više žrtava tamo, i svi su u potrazi. Većina opet traži u nekoj formi –vlada se uspostavlja, ali probleme žrtava niko ne rešava u Makedoniji. Može se reći da je ista varijacija ponašanja i tamo, tako u tom toku, kao što si dobro rekla za onu podelu kao unutrašnji događajdržave. Međutim, pošto se poziva u ime raspada Jugoslavije, onda se može uzeti u kontekst. Hvala.

Besarta Vasija: Da, i pitanje Albanaca. Na prošlim konsultacijama u Peći/Pejë panelista je bio i jedan član porodice žrtava u Bosni. On je ispričao da je tokom rata u Bosni bilo puno Albanaca koji su ubijeni, nestali, a to su bili Albanci iz Tetova. Bilo je i Kosovara među njima, ali veći deo su bili oni iz Tetova/Tetovë. Zbog toga niko nikome nije polagao račune, niti se zna gde su, niti kako su ubijeni, ni zašto su ubijeni. Znači, na neki način je sukob i sve se to povezuje jedno s drugim. Zato smo uzeli vreme do 2001. godine, da ne bi ostala sa strane ni jedna žrtva. Jer, u stvari kako žrtve u Makedoniji, tako žrtve na Kosovu, žrtve u Bosni, žrtve u Srbiji i Hrvatskoj - sve su žrtve. Nema razlika među žrtvama. Ljudi su. Nevoj majci duša plače za detetom bez obzira koje je nacionalnosti. Zbog toga nije dobro da mi sada kažemo da je Makedonija imala sukob unutar svoje države. Na kraju krajeva, sve je bilo zajedno, sve je to bila Jugoslavija i sve se dogodilo unutar država Jugoslavije.

Da li želi neko drugi? Da, gospodine Dauti.

Daut Elshani: Niko ovde nije bez žrtava. Fakat je, svi imamo žrtve. Ja imam sedam, tri sina, brata – četiri, tri moje– sedam i tri rođaka, to je 10. Tražim od komisije da uzme u obzir ove stvari, što sam ponovio i pre za onaj masakr u Staradranu/Staradran. Tražim jako puno od rukovodstva i da razjasni ono što jeste i kome šta pripada. Niti da ih uveća, niti da ih umanji. Da li me razumeš, sestro i brate, šta hoću? Jer neki ljudi su sada podelili žrtve jer nemaju isti tretman. Moja recimo nije kao žrtav onoga koji ima nečiju podršku. Da li me razumete? Vi imate podršku, ja nemam. Onda neke stvari treba da pogleda komisija. Za komisiju smo i danju i noću. Ali savetujem svima, samo za istinu, kome šta pripada, šta je učinio, šta ima, gde je bio, šta je bio, kako je bilo. Jer sve žrtve su pali borci. Jednoj majci izvukli su dete iz stomaka, znaju vrlo dobro Srbi. Jel' nije pali borac to dete i ta majka? Ali mi smo napravili neke stvari do sada što nas niko nije pozvao, ni za motku za pse, kako kažu seljaci. A mi svi udaramo čekićem u jedan klin, rekli su starci, svi udaramo na njega, kroz jedan vrh izbacuje. I mi svi smo za te stvari, da nam se razjasne i da se obelodane. Onoliko koliko je pripalo mom sinu, i onome, jer moji sinovi su bili sa puškom u ruci. Sali Lajći, komandant vojske, ispratio ih je tamo-vamo. I sa Dautom Haradinaj, Shkëlzen Haradinajn su bili prisni drugovi. Sada kada sam ja došao i pronašao neke liste, nije u redu za moje uzrast. Hvala vam svima, ljudi. Možda sam malo preterao. I vama zahvaljujem što ste nas pozvali. Nemam ništa drugo, ne znam šta da kažem.

Besarta Vasija: Dakle, cilj svega ovoga i cilj osnivanja komisije jeste da se otkriju istina i činjenice. Meni je drago kada svi vi kažete da podržavate formiranje ove komisije. Mi bez vas ne možemo ništa da uradimo. Oni koji podržavaju osnivanje ove komisije, jer samo na Kosovu imamo 151 pojedinca, organizacija i drugih udruženja koja su podržala ovu deklaraciju. Znači, kroz ovu deklaraciju koju svaki od vas ima ispred sebe, ukoliko je neko potpisao, to faktički znači i podrška svemu ovome. Te izjave možete ostaviti nama i pomoću njih se učlanjujete i postajete deo ove Koalicije za osnivanje regionalne komisije.

Možda je potrebno da vam razjasnim. Vi to možete potpisati i u ime udruženja i u pojedinačno ime. Ukoliko je potpisujete u vaše ime kao pojedinci, pišete ovde vaše ime i ispod pišete samo ime, a ukoliko podržavate to kao udruženje ili kao organizacija pišete ime organizacije.

A tome neće biti kraj ovde. Mi ćemo imati i druge konsultacije u drugim delovima Kosova. Imaćemo i sa drugim kategorijama ljudi. I meni je drago što smo danas među nama imali i predstavnike Bošnjačke zajednice. Ja bih svima zahvalila. Ukoliko neko nema nešto da doda, mislim da možemo sa ovim da završimo i mi ćemo vas informisati o svakom daljem događaju, ali i kada budemo imali druge konsultacije i šta se događa sa ovim.

Još jednom vam zahvaljujem u ime cele Koalicije. Hvala i Vetonu što je organizovao tako dobro ovaj skup. Hvala svima vama koji ste bili prisutni.

Još jedna kraća informacija: ko ima putne troškove, ko ima račune kod sebe, bićemo tu pored stola sa kolegicom za nadoknadu putnih troškova. Hvala.